

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

Dımaşk Eğitim Kurumlarını Kayıt Altına Almak: Nuaymî ve *ed-Dâris fî târihi'l-medâris'i*

*Recording the Educational Institutions of Damascus:
Nuaymî and al-Dâris fî târihi al-madâris*

Harun Yılmaz

Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Anabilim Dalı
Assoc. Prof., Marmara University, Faculty of Divinity, Department of Islamic History
İstanbul/Türkiye

harun.yilmaz@marmara.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-0436-7806>

Geliş Tarihi: 22.03.2025	Date of Submission: 22.03.2025
Kabul Tarihi: 30.05.2025	Date of Acceptance: 30.05.2025
Yayın Tarihi: 30.06.2025	Date of Publication: 30.06.2025
Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi bir iç hakem (editörler – yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise en az iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi.	Peer-Review: Single anonymized - One Internal (Editorial board members) and at least Double anonymized - Two External Double-blind Peer Review
Etik Beyan: Bu makale, TÜBİTAK tarafından desteklenen “Selçuklular’dan Osmanlılar’a Dımaşk’ta Eğitim Kurumları Tipolojileri: Nuaymî’nin Medrese Tarihi (1079-1516)” başlıklı 122K355 numaralı proje kapsamında hazırlanmıştır. Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.	Ethical Statement: This article has been prepared within the scope of the TUBITAK-supported project numbered 122K355, titled “Typologies of Educational Institutions in Damascus from the Seljuks to the Ottomans: Nuaymî’s History of Madrasas (1079-1516).” It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Benzerlik Taraması: Benzerlik taraması yapılarak intihal içermediği teyit edildi.	Plagiarism Check: It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning.
Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.	Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.
Finansman: Bu makale, Selçuklular’dan Osmanlılar’a Dımaşk’ta Eğitim Kurumları Tipolojileri: Nuaymî’nin Medrese Tarihi (1079-1516)” başlıklı 122K355 numaralı proje kapsamında TÜBİTAK tarafından desteklenmiştir.	Funding: This article has been supported by TUBITAK under the project titled “Typologies of Educational Institutions in Damascus from the Seljuks to the Ottomans: Nuaymî’s History of Madrasa (1079-1516)” (Project Number: 122K355).

Atıf/Cite As: Yılmaz, Harun. “Dımaşk Eğitim Kurumlarını Kayıt Altına Almak: Nuaymî ve *ed-Dâris fî târihi'l-medâris'i*”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 68 (2025): s. 75-102

DOI: 10.15370/maruifd.1663379

Dımaşk Eğitim Kurumlarını Kayıt Altına Almak: Nuaymî ve *ed-Dâris fî Târihi'l-medâris*'i

Recording the Educational Institutions of Damascus: Nuaymî and *al-Dâris fî târihi al-madâris*

Öz: İslam dünyasında başlangıçtan beri cami, mescit, ulema evleri gibi mekânlar merkezli faaliyetlerin biçimlendirdiği ilmi hayat, mensuplarına düzenli bir maaş ve kalacak bir yer sunan vakıf temelli eğitimin gelişimiyle farklı kurum tiplerinin doğuşuna şahitlik etmiştir. Yalnızca ilmi faaliyetin yürütüldüğü mekânlar olmakla kalmayan; aynı zamanda dinî, sosyal, kültürel yapının şekillenmesinde de belirleyici roller üstlenen vakıf temelli eğitim mekânlarının kuruluşu, işleyişi ve yaygınlaşması, özellikle 5./11. yüzyıldan itibaren daha belirgin bir karakter kazanmış; Selçuklu, Zengî, Eyyûbî ve Memlûk dönemlerinde zirveye ulaşarak şehirlerin ilmi-toplumsal kimliklerinin zamanla merkezine yerleşmiştir. Bu gelişimin en yoğun ve sistemli biçimde gözlemlenebileceği şehirlerden biri olan Dımaşk, sahip olduğu köklü ilim geleneği ve güçlü vakıf müesseseleriyle klasik dönem İslam dünyasının en canlı ilmi ve entelektüel merkezlerinden biri hâline gelmiştir. Bu ilmi birikimin sistemli biçimde kayıt altına alınması çabası, Dımaşk tarihçisi ve Şâfiî fakihî Nuaymî'nin (ö. 927/1521) kaleme aldığı *ed-Dâris fî târihi'l-medâris* adlı eserle somut bir karşılık bulmuştur. Dımaşk'ta doğan ve burada eğitim gören Nuaymî, önemli birçok alimden ders almış, talebeler yetiştirmiş, şehrin önde gelen medreselerinde müderrislik yapmış, aynı zamanda Şâfiî kâdîlkudât nâipliği gibi yüksek ilmi ve idarî görevlerde bulunmuştur. Bu konumu, hem şehrin ilmi ve idari yapısına dair derin bir bakış geliştirmesine hem de yaşadığı dönemin ilim çevrelerini doğrudan gözlemlemesine imkân tanımıştır. *ed-Dâris*, onun ilmi birikiminin ve Dımaşk'ın tarihî belleğini kayıt altına alma gayretinin ürünüdür. Eserde 4./10. yüzyıl sonlarından 10./16. yüzyıl başlarına kadar Dımaşk'ta kurulmuş dârülkur'ân, dârülhadîs, medrese, hankâh, ribat, zaviye ve mescit gibi vakıf temelli kurumlar detaylı biçimde ele alınmış; bu kurumların konumları, kurucuları, vakıf şartları, gelirleri, mimarî yapıları ve müderris kadroları sistematik bir plan dâhilinde tasnif edilmiştir. Nuaymî'nin, eserini kaleme alırken vakfiyeler, kitabeler, atama kayıtları gibi resmî belgelerin yanı sıra, klasik tarih, tabakat ve hıtat literatüründen titizlikle yararlandığı görülmektedir. Bu nedenle *ed-Dâris*, sadece kurumlara dair ansiklopedik bilgiler sunan bir eser değil; aynı zamanda Dımaşk'ın ilmi-toplumsal tarihini şekillendiren aktörlerin biyografik izlerini taşıyan kapsamlı bir bellek hüviyetindedir. Ayrıca *ed-Dâris*'in etkisi, yalnızca kendi döneminde sınırlı kalmamış; başta Nuaymî'nin talebesi İbn Tolun (ö. 953/1546) ve Abdülbâsî el-Almevî (ö. 981/1573) olmak üzere, onu takip eden birçok müellifin kaleminde yankı bulmuştur. *ed-Dâris* klasik İslam şehir tarihçiliği içinde yerel tarih, biyografi ve topografyayı başarıyla harmanlayan özgün bir örnek olarak modern dönemde İslam eğitim tarihi çalışmalarına güçlü bir şekilde kaynaklık etmeyi sürdürmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dımaşk, Nuaymî, *ed-Dâris fî târihi'l-medâris*, İslam Eğitim Kurumları, Medrese

Abstract: The scholarly life in the Islamic world, which has been shaped since the beginning by activities centered in mosques, masjids, and the homes of the 'ulamâ', witnessed the emergence of various types of institutions with the development of waqf-based education. This system provided scholars with regular salaries and

accommodation, contributing to a more structured and sustainable educational environment. The establishment, functioning, and expansion of waqf-based educational spaces—not only as centers of scholarly activity but also as key institutions shaping the religious, social, and cultural fabric—gained increased prominence from the 5th/11th century onward. These institutions reached their peak during the Seljuk, Zangid, Ayyubid, and Mamluk periods, gradually becoming central to the scholarly and social identities of urban life. As one of the cities where this development was most intense and systematic, Damascus emerged as one of the most vibrant scholarly and intellectual centers of the classical Islamic world, distinguished by its deep-rooted scholarly tradition and strong institutional foundations. The effort to systematically record this scholarly accumulation found a concrete response in *al-Dâris fî târihi al-madâris*, written by the historian of Damascus and Shâfi'i jurist Nu'aymî (d. 927/1521). Born and educated in Damascus, Nuaymî was taught by many prominent scholars, trained students, served as a muderris in the city's leading madrasas, and held high scholarly and administrative positions such as the deputy of Shafi'i qâdi al-quḍāt. This position enabled him to develop a deep understanding of the city's scholarly and administrative structure and to directly observe the scholarly circles of his time. *al-Dâris* is the product of his scholarly accumulation and his effort to record the historical memory of Damascus. The work provides a detailed examination of foundation-based institutions in Damascus—such as dâr al-Qur'ân, dâr al-Ḥadîth, madrasahs, khânqâhs, ribâṭs, zâwiyahs, and masjids—established from the late 4th/10th century to the early 10th/16th century. It systematically classifies information on their locations, founders, endowment conditions, sources of revenue, architectural structures, and teaching staff (*mudarris*). Nuaymî meticulously utilized official documents such as endowments, inscriptions, and appointment records, as well as the classical literature of history, tabât, and khitât. Nu'aymî personally examined several endowment deeds (waqfiyyât) that had survived up to his time, and his direct quotations from these documents significantly enhanced the scholarly value of *al-Dâris* as a primary reference work. The information he provides regarding the waqf deeds of various institutions offers detailed insights into their organizational structure and functioning. Additionally, his references to the inscriptions (kitâbat) of certain madrasas demonstrate his systematic use of epigraphic material as a historical source. Furthermore, the inclusion of appointment records related to scholars' references to catalogues of endowments, and comprehensive descriptions of waqf structures suggest that Nu'aymî may have had access to archival documents or their copies. *al-Dâris* was also composed through the extensive use of a wide range of sources, including historical chronicles, biographical dictionaries (ṭabaqât), and topographical works (khiṭaṭ). Hundreds of citations from the works of prominent historians such as al-Dhahabî, Ibn Kathîr, Ibn Qaḍî Shuhba, and al-Ṣafadî reveal Nu'aymî's deep familiarity with the scholarly literature of his time. His systematic engagement with a large number of authors further emphasizes Nu'aymî's scholarly rigor and the diversity of his methodological approach to historical research. For this reason, *al-Dâris* is not only an encyclopedic account of institutions but also a comprehensive memory that bears the biographical traces of the actors who shaped the scholarly-social history of Damascus. Moreover, *al-Dâris*'s influence was not limited to his own time but echoed in the writings of many of his followers, notably Nu'aymî's disciples Ibn Ṭolun and 'Abd al-Bâsît al-Almawî. *al-Dâris* also continues to be a powerful source for the study of the history of Islamic education in the modern period as a unique example of classical Islamic urban historiography that successfully blends local history, biography, and topography.

Keywords: Damascus, Nu'aymî, *al-Dâris fî târihi al-madâris*, Islamic Educational Institutions, Madrasa

Giriş

İslam dünyasında tarih yazıcılığının Hz. Muhammed'in (s.a.s.) hayatı ve savaşlarını konu edinen siyer ve meğâzî türü eserlerin telifiyle başladığı kabul edilir. Hz. Muhammed'in (s.a.s.) hayatının bilinmesi Müslümanlar açısından tarihî bir sorumluluğun ötesinde dinî bir zorunluluk anlamı da taşıdığından, bu durum onun hayatına dair her ayrıntının çok erken dönemlerden itibaren kayıt altına alınmasını beraberinde getirmiş, hadislerin telifiyle başlayan bu süreç kısa sürede siyer ve meğâzîye dair müstakil eserlerin ortaya çıkışına şahitlik etmiştir. Bununla birlikte İslam coğrafyasının genişlemesi ve İslam toplumunun yaşadığı ilmî, kültürel ve sosyolojik dönüşümler, Müslümanların tarih yazım biçim ve geleneklerini de derinden etkilemiştir. İslam'ın gelişinden sonraki birkaç asır içerisinde Müslüman toplumların siyer ve meğâzî yazımının ötesine geçerek bir yandan bazı olay veya konularla alakalı monografiler diğer yandan ise insanlığın başlangıcından içinde bulundukları döneme kadar uzanan büyük tarih anlatıları kaleme aldıkları, ayrıca sahip oldukları birikimi nesilden nesile aktaran entelektüellerin biyografilerini içeren hacimli tabakat ve terâcim türü eserler ile ufuklarının genişliğinin bir göstergesi sayılabilecek tarihle iç içe geçmiş büyük coğrafya metinleri gibi farklı alanlarda çok sayıda eser vücuda getirdikleri dikkati çekmektedir.

4./10. yüzyıla gelindiğinde ise Müslüman müellifler evrensel kronikler kaleme alma geleneğini devam ettirmekle birlikte yeni yazım tarzları da geliştirdiler. Bu yazım geleneklerinden özellikle ikisi, hanedan kronikleri ve yerel tarih yazımı söz konusu dönemden itibaren büyük bir sıçrama kaydetti.¹ Bu dönemden itibaren İslam dünyasının farklı bölge ve şehirlerinin tarihini, coğrafyasını, ulemasını, kurumlarını ve belki daha dikkat çekici şekilde bunların birçoğunu birlikte değerlendiren eserler kaleme alınmaya başlandı. Şüphesiz İslam dünyasında çok sayıda siyasi merkezin ortaya çıkmasının yanı sıra farklı ilim havzalarının ve buna eşlik eden ilim geleneklerinin teşekkülü yerel tarih yazımının gelişimine etki eden en önemli dinamikler oldu. Özellikle ulema tarafından kaleme alınan bu yerel tarih örnekleri arasında bir bölge ya da şehir hakkındaki mevcut malzemeyi farklı biçimlerde tasnif etme, detaylandırma, küçük ayrıntıları daha görünür kılma çabasından kaynaklanan dikkat çekici metinler ortaya çıktı. İşte İslam dünyasında yerel tarih yazımının geçirdiği evrelere en iyi örnek teşkil eden şehirlerden biri Dımaşk, Dımaşk hakkında kaleme alınmış eserlere verilebilecek en güzel örneklerden biri de Nu'aymî'nin (ö. 927/1521) *ed-Dâris fî târihi'l-medâris* adlı eseridir.

Dımaşk tarihi hakkında kaleme alınan kaynakların sayısı Kahire bir kenara bırakılacak olursa belki hiçbir İslam şehriyle kıyaslanamayacak bolluktadır. Özellikle 6./12. asırdan modern zamanlara kadar geçen periyotta başta ulema ve bürokrat zümreden olmak üzere farklı kesimlerden çok sayıda isim şehrin tarihini çeşitli açılardan ele alan dikkat

1 Orta Çağ İslam tarih yazımının gelişimi hakkında bazı değerlendirmeler için bk. R. Stephen Humphreys, *İslam Tarih Metodolojisi: Bir Sosyal Tarih Uygulaması*, 194-200.

çekici eserler kaleme almıştır.² Dimaşk'taki birçok unsur gibi eğitim kurumlarına da yer veren telif geleneği içinde zamanla bu kurumlara daha yakından bakan örnekler de ortaya çıkmıştır.

Söz konusu gelenek içinde Dimaşk eğitim kurumlarına eserlerinde yer veren ilk kişi Nuaymî, ilk eser de *ed-Dâris* değildir. Dimaşk üzerine ilk müstakil eseri kaleme alan İbn Asâkir (ö. 571/1176), *Târîhu Medîneti Dimaşk* adını taşıyan devasa eserinde büyük ölçüde şehrin dinî, ilmî, siyasî, kültürel kimliğinin oluşumuna katkı yapmış isimlerin biyografilerine yer verirken özellikle ilk ciltte şehirdeki çok sayıda mimari yapı ve mekândan bahsetmiş, şehirdeki camileri zikrederken yaklaşık yirmi dört kadar medreseye de bunlar arasında yer vermiştir.³ *Târîhu Medîneti Dimaşk* kendisinden sonraki literatürü derinden etkilemiş olması itibarıyla Dimaşk tarihi ve topografyasının en önemli kaynağı olagelmıştır. Nitekim ondan yaklaşık bir asır kadar sonra İzzeddin İbn Şeddâd (ö. 684/1285) *el-Alâku'l-hatîre fî zikri ümerâi's-Şâm ve'l-Cezîre* adlı Bilâdüşşâm'ın neredeyse tamamını kapsayan tarihsel topoğrafyası içerisinde Dimaşk'a da yer verirken eserinde bir yandan İbn Asâkir'in medreseler ve şehirdeki diğer mekanlar hakkında anlattıklarını alıntılamış, diğer yandan ise kendi zamanına kadarki süreçte bunlara eklenen yeni medrese ve diğer yapıları da anlatısına ilave etmiştir. Dimaşk medreselerinin mezhebî aidiyetlerine göre tasnif edildiği *el-Alâku'l-hatîre* söz konusu kurumların banileri, müderrisleri, vakıf gelirleri, fizikî yapıları gibi konularda sunduğu zengin malumatla *ed-Dâris*'in metot ve muhteva itibarıyla en önemli kaynaklarından biri olmuştur.⁴ Aynı şekilde her ne kadar günümüze ulaşmamış olsa da İbn Hicci'nin (ö. 816/1413) de *ed-Dâris min ahhârî'l-medâris* adlı bir eser kaleme aldığı, eserinde medreseler, vâkıfları ve burada görev yapan alimlerin biyografilerine yer verdiği bilinmektedir.⁵ Nitekim Nuaymî'nin *ed-Dâris*'te kendisinden istifade ettiği isimlerden birisi de İbn Hicci olmuştur.⁶

Dimaşk şehri açısından tarih-tabakat-topografyayı harmanlayan söz konusu gelenek içinde Nuaymî ve eseri *ed-Dâris* tartışmasız bir şekilde merkezî noktada yer almaktadır. *ed-Dâris* bu makalede etraflıca ele alınmaya çalışıldığı üzere Dimaşk eğitim kurumları hakkında kaleme alınmış ilk ve en bütünlüklü eser olması yanında kendisinden sonra aynı konuda telif edilen eserler için de en önemli kaynak rolü oynamıştır. Bu geleneğin Nuaymî'den sonraki en dikkat çekici birkaç temsilcisinden birisi aynı zamanda Nuaymî'nin de talebesi olan İbn Tolun'dur (ö. 953/1546). Hocası tarafından Dimaşk'ın tamamı üzerine

2 Humphreys, *İslam Tarih Metodolojisi*, 340.

3 Abdülkerim Özaydın, "Târîhu Medîneti Dimaşk", <https://islamansiklopedisi.org.tr/tarihu-medineti-dimask>, (Erişim 05.03.2025).

4 Harun Yılmaz, "Zengî ve Eyyûbî Dönemi İlim Hayatının Kaynakları", 65-66.

5 Sabri Hizmetli, "İbn Hicci", <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-hicci>, (Erişim 12.03.2025).

6 Nuaymî *ed-Dâris*'te İbn Hicci'den birçok yerde istifade etmiştir. Onun İbn Hicci'ye referansta bulunduğu bazı yerler için bk. Nuaymî, *ed-Dâris*, 1948, 1: 36, 37, 41, 95, 96, 98, 164, 173, 212, 246, 255, 257, 312, 313, 337, 372, 378, 426, 430, 449, 601, 602; 2: 43, 46, 47, 91, 110, 125, 161, 162, 233, 253, 422, 429, 443.

uygulanan metodu şehrin sadece bir bölgesine tatbik eden İbn Tolun *el-Kalâidü'l-cevheriyye fî târihi's-Sâlihiyye* isimli eserinde şehrin Sâlihiyye bölgesindeki eğitim kurumları ve diğer mimari eserlerini konu edinmiştir. Onun Sâlihiyye'deki eğitim kurumları hakkında anlattıkları büyük ölçüde *ed-Dâris*'teki verilere dayansa da İbn Tolun zaman zaman yeni ve tafsilatlı bilgiler de sunmaktadır.⁷

Nuaymî'nin dönemine yetişen Dimaşk ulemasından Abdülbâsî el-Almevî (ö. 981/1573) ise *ed-Dâris* üzerine kaleme aldığı muhtasar ile Nuaymî'nin şehirdeki ilim kurumları üzerine ortaya koyduğu çerçeveyi bir yandan özetlerken diğer yandan bu kurumların kendi dönemindeki durumları hakkında anlattıklarıyla daha da zenginleştirmiştir. Nitekim Almevî'nin *Muhtasaru tenbîhi't-tâlib ve irşâdî'd-dâris ilâ ahvâli'd-dûri'l-Kur'ân ve'l-hadîs ve'l-medâris* adını verdiği eserini yayına hazırlayan Ârif Ahmed Abdülganî, söz konusu eserin *ed-Dâris*'teki verilerin bütünüyle tekrarından ibaret olmadığını, farklı ve başka yerlerde bulunmayan yeni bilgiler içerdiğini, bu yönüyle Almevî'nin eserinin *ed-Dâris*'in izinden giden yeni bir eser olarak değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir.⁸

Nuaymî'den yaklaşık iki asır sonra yaşayan İbn Kennân (ö. 1153/1740) da Dimaşk'ı merkeze alan bu yazım geleneğine *el-Mürûcû's-sündüsiyye fî telhisi târihi's-Sâlihiyye* adını verdiği eseriyle eklemlenmiştir. *el-Mürûcû's-sündüsiyye* İbn Tolun'un *el-Kalâidü'l-cevheriyye*'sine hem bir zeyil hem de bir tekmile niteliğindedir. Sâlihiyye bölgesinin tarihi, topografyası ve aralarında eğitim kurumlarının da önemli yer tuttuğu mimari eserleri hakkında bilgi veren İbn Kennân'ın kaynakları arasında İbn Tolun dışında Nuaymî de yer alır. İbn Kennân bu yapıların kendi dönemindeki durumları hakkında da bilgiler verdiğinden eser özellikle eğitim kurumlarının Osmanlı dönemindeki durumu hakkında önemli bir kaynak hüviyetindedir.

Nuaymî ve *ed-Dâris*'in etkisi çağdaşı olduğu dönemle sınırlı kalmamış, modern dönemde Dimaşk eğitim kurumları üzerine eser kaleme alan müelliflere kadar uzanmıştır. Nitekim 20. yüzyılın ilk yarısında vefat etmiş dikkat çekici iki isim Abdülkâdir Bedrân (ö. 1927) ve Muhammed Kürd Ali (ö. 1953) Nuaymî'den önemli ölçüde istifade etmişlerdir. Bedrân *Münâdemetü'l-atlâl ve müsâmeretü'l-hayâl* adını verdiği eserinde *ed-Dâris*'i plan ve metot itibarıyla neredeyse bütünüyle takip ederken muhteva bakımından da ondan büyük ölçüde yararlanmış, *ed-Dâris*'in bıraktığı dönemden kendi zamanına gelene kadar Dimaşk'ta eğitim kurumlarının sayısı, yapısı, işleyişi gibi konularda meydana gelen değişiklikleri eserinde zikrederek kurumlar hakkında geniş bir anlatı sunmayı başarmıştır. *Münâdemetü'l-atlâl*'ın *ed-Dâris* ile olan plan ve muhteva uyumu o denli güçlüdür ki eser bazı tarihçiler tarafından doğrudan *ed-Dâris*'in bir muhtasarı olarak kabul edilmiştir.⁹

7 Yılmaz, "Zengî ve Eyyûbî Dönemi İlim Hayatının Kaynakları", 66.

8 Almevî, *Muhtasaru Tenbîhi't-tâlib ve irşâdî'd-dâris ilâ ahvâli devri'l-Kur'ân ve'l-hadis ve'l-medâris* (nâşirin girişi), 5.

9 Cengiz Tomar, "Nuaymî", <https://islamansiklopedisi.org.tr/nuaymi>, (Erişim 29.01.2025).

Muhammed Kürd Ali ise *Hıtatü's-Şâm* adını verdiği hacimli eserinde başta Dimaşk olmak üzere Bilâdüşşâm'ın önemli şehirlerinin tarihi, topografyası, uleması ve kurumları hakkında zengin bir anlatı sunmuş, özellikle eserin son cildinde Dimaşk'taki eğitim kurumlarından bahsederken Nuaymî'den önemli ölçüde istifade etmiştir.

Dimaşk eğitim kurumları hakkında malumat sunan eserler şüphesiz bunlarla sınırlı değildir. Tarihî süreç içerisinde farklı açılardan Dimaşk'ı konu edinen eserlerde şehirdeki ilmi hayata ve ilim kurumlarına dair zengin anlatılara rastlamak mümkündür. Ancak yukarıda zikredilen eserler, bünyelerinde bu eğitim kurumlarına merkezî bir yer vermemeleri ve belki daha da önemlisi Dimaşk özelinde tarih, tabakat ve topografyayı birlikte ele alan telif geleneğinin dikkat çekici örnekleri olmaları bakımından ön plana çıkmaktadır. 9.-10./15.-16. asırlarda yaşayan Nuaymî ve eseri *ed-Dâris* ise hem birkaç asırdır Dimaşk'ı merkeze alan eser telif etme geleneğinin bir devamı ve aynı zamanda geliştiricisi hem de sonraki dönemlerde şehir üzerine eser yazan müelliflere bir ilham kaynağı, telif edilen eserlerin de muhteva ve metot itibarıyla modeli olmuştur. *ed-Dâris* özellikle Dimaşk ve eğitim kurumlarına hasredilmiş ilk müstakil eser olması bakımından da sadece Dimaşk tarihi özelinde değil İslam şehir tarihi yazımında da önemli bir yer tutmaktadır.

Son olarak, her ne kadar klasik tarih yazımında oldukça önemli bir konumda bulunsa da Nuaymî ve eseri *ed-Dâris*'in modern dönem akademik çalışmalarda yeteri kadar dikkate alınmadığına işaret etmek yerinde olacaktır. Gerek İslam dünyasında gerekse Batılı araştırmacılar tarafından üzerine ciddi bir çalışma yapılmamış olduğu görülen *ed-Dâris* ve müellifi hakkındaki bilgiler büyük ölçüde Nuaymî'nin eserlerini yayına hazırlayan naşirlerin eserlerin girişlerine yazdıkları yetersiz notlardan ya da yeterli derinliğe sahip olmayan birkaç makaleden ibaret görünmektedir. Oysa bu makalede de vurgulanmaya çalışıldığı üzere Nuaymî ve eseri gerek Dimaşk'ın ilmi tarihi gerekse İslam eğitim tarihi gibi önemli konularda son derece önemli bir kaynak niteliğindedir ve daha yakından ele alınmayı gerektirecek önemi haizdir.

1. Bir Dimaşk Tarihçisi Olarak Nuaymî'nin Biyografik Kimliği

1.1. İsmi, Nesebi ve Çocukları

Ömrünün büyük bölümünü 9./15. yüzyılın ikinci yarısında yaşayan ve 10./16. yüzyılın ilk çeyreğinde vefat eden Nuaymî'nin hayatı hakkında başta tabakat ve terâcim türü eserler olmak üzere dönemin kaynaklarında yer alan bilgiler büyük ölçüde onun ilmi ilişki ağları üzerinde yoğunlaşırken hayatının diğer veçhelerine dair anlatılanlar ise oldukça sınırlıdır. Tam adı Muhyiddin Ebü'l-Mefâhir Abdülkâdir b. Muhammed b. Ömer b. Muhammed b. Yusuf b. Abdullah olan Nuaymî, 12 Şevval 845 (23 Şubat 1442) yılında

Dımaşk'ta doğmuştur.¹⁰ “Nuaymî” nisbesinin nereden geldiği konusunda farklı iddialar ortaya atılmış olsa da nisbenin kaynağı kesin olarak bilinmemektedir.¹¹

Kaynakların hemen hemen tamamının ittifak ettiği üzere “Dımaşk tarihçisi” olarak meşhur olan Nuaymî şehrin önde gelen fakih ve muhaddisleri arasında zikredilmiştir. Bununla birlikte hayatının geri kalan kısmına dair bilinenler oldukça azdır. Bu bilgiler arasında belki en dikkat çekici olan onun ilmî kişiliğiyle de ilişkilendirilebilecek bir görev olarak şehirdeki ulemanın getirilebileceği en üst dereceli görev olan kâdılkudâtlıkla irtibatıdır. Hayatının büyük kısmını Memlûk hakimiyetinde Dımaşk'ta geçiren Nuaymî, Kahire, Dımaşk, Kudüs gibi şehirlerde dört kâdılkudâtın atandığı söz konusu dönemde Dımaşk'ta çeşitli aralıklarla Şâfiî kâdılkudâtının naibi olarak görev yapmıştır.¹²

Gerek üstlendiği görevler gerekse telif ettiği eserler göz önüne alındığında Dımaşk ilim hayatının seçkin isimlerinden biri olduğu anlaşılan Nuaymî'nin kâdılkudât naipliği yanında şehrin çeşitli medreselerinde müderrislik yaptığı da bilinmektedir. Onun ders verdiği medreselerin başında şehrin en prestijli ilim kurumu olan Âdiliyye Kübrâ Medresesi gelmektedir.¹³ Eyyûbîler döneminde inşa edilen ve Dımaşk kâdılkudâtlarının aynı zamanda müderrislik görevini de üstlendiği Âdiliyye, kurulduğu Eyyûbîler döneminden Memlûkler dönemi sonuna kadar şehrin en önemli ilim merkezlerinden biri olma özelliğini devam ettirmiştir. Nuaymî *ed-Dâris*'in telifini Adiliyye'de görev yaptığı sırada tamamlamıştır.¹⁴ O, Necîbiyye Medresesi'nde de müderrislik yapmış¹⁵ ve aynı zamanda bir süre burada ikamet etmiştir.¹⁶ Öte yandan Emeviyye Camii'nde dersler vermiş, ayrıca evinde çok sayıda talebenin katıldığı tedris faaliyetlerine de devam etmiştir.¹⁷

Nuaymî'nin hayatı hakkında verilen bilgiler büyük ölçüde onun 4 Cemâziyelevvel 927'de (12 Nisan 1521) Dımaşk'ta vefat ettiği ve Hamriyye Mezarlığı'na defnedildiğiyle bitmektedir.¹⁸ Ancak soyundan gelen isimlerin artık Osmanlı hakimiyetine girmiş olan Dımaşk ve başka şehirlerin ilim hayatında izler bırakmaya devam ettikleri görülmektedir. Bu isimlerin başında Nuaymî'nin oğlu Yahyâ b. Abdülkâdir en-Nuaymî (ö. 977/1569)

10 İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*, 10:210.

11 Nuaymî nisbesinin onun Nuaym adındaki büyük dedesinden, Naîme adındaki büyük ninesinden veya kabilesinin adı olan Nuaym'dan geldiğine dair iddialar için bk. Hâşim Sâib Muhammed el-Cennâbî - Riyâd Sâlim Avvâd İbrahim el-Cebbûrî, “en-Nuaymî ve kitâbuhû *ed-Dâris fi târihi'l-medâris*”, 191.

12 Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâire bi-a'yânî'l-mietî'l-âşire*, 1:250-251; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 10:210-211.

13 Cennâbî - Cebbûrî, “en-Nuaymî ve kitâbuhû *ed-dâris fi târihi'l-medâris*”, 194.

14 Nuaymî, *ed-Dâris fi târihi'l-medâris*, 1948, 1:361; ayrıca Âdiliyye Kübrâ Medresesi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Nuaymî, *ed-Dâris*, 1:359-368.

15 Cennâbî - Cebbûrî, “en-Nuaymî ve kitâbuhû *ed-dâris fi târihi'l-medâris*”, 194.

16 Nuaymî, *ed-Dâris*, 1948, 1:469.

17 Nuaymî, *el-Unvân fi zabti mevâliidi ve vefeyâti ehli'z-zamân*, 73-74.

18 Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâire*, 1:251; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 10:211.

gelmektedir.¹⁹ Aynı zamanda babasının seçkin talebeleri arasında sayılan Yahya, *ed-Dâris*'e yaptığı ilavelerle eserin günümüze ulaşmasında önemli rol oynamıştır.²⁰ O, babasının yanı sıra dönemin önde gelen alimlerinden dersler almış, fıkıh ve hadis ilimlerinde derinleşmiş bir alim olarak Dımaşk'ta kendi döneminin önemli isimleri arasına girmiştir.²¹ Yahya'nın oğlu Ahmed (ö. 988/1590) ise Osmanlı'yla birlikte ilmî himayenin merkezinin Kahire'den İstanbul'a kaydığı ve ailenin birkaç nesil içinde bu sürece uyum sağladığının dikkat çekici bir örneğidir. İlk eğitimini Dımaşk'ta babasından ve başka birçok alimden alan Ahmed, daha sonra Osmanlı yüksek ilmiyesinin bir parçası olabilmek için İstanbul'a gitmiş, II. Selim ve III. Murad gibi padişahların teveccühünü kazanmış, Ayasofya Camii'nde imamlık ve Süleymaniye Camii'nde hatiplik görevlerini üstlenecek kadar ilmiyenin üst basamaklarına tırmanmayı başarmıştır. Ahmed en-Nuaymî'nin Dımaşk'tan Osmanlı başkentine uzanan ilim yolculuğunda Şâfî mezhebinin terk ederek Hanefî mezhebine geçmesinin onun Osmanlı başkentindeki ilmî yükselişinin önünü açmış olması da muhtemeldir.²² Ahmed en-Nuaymî'yle hemen hemen aynı zamanlarda Nuaymî'nin soyundan başka kimseler de Dımaşk'ta ilmî kariyerini sürdürmeye ve şehirdeki ilmî hayata katkı sunmaya devam etmişlerdir.²³

1.2. İlmî Kişiliği

Nuaymî'nin yaşadığı dönemde Dımaşk özellikle birkaç asırdan beri İslam dünyasının en önemli ilim merkezleri arasında yer almaktaydı. Zengîler'in şehre hâkim olmasıyla İslam dünyasında önemli bir siyasi merkeze dönüşen şehir, aynı dönemde ivme kazanan ilim hayatındaki kurumsallaşma süreciyle birlikte ilmî çevreleri şehre çekecek medreseler, dârülhadisler, hankâhlar, dârükurânlar, zaviyeler gibi birçok vakıf temelli eğitim kurumunun teşekkülüne şahitlik etmiştir. Zengîler'i takip eden Eyyübî ve Memlûk hakimiyetinde de şehrin bu konumu daha da pekişmiş, 6.-10./12.-16. yüzyıllarda Dımaşk, Kahire

19 Nuaymî'nin *el-Unvân* isimli eserini neşreden Âtîf Yemenî Ahmed onun altı erkek çocuğu olduğunu, bunlardan ikisinin küçük yaşta vefat ettiğini, Ebûbekir, Abdürrahim ve Ali adındaki oğullarının isimleri dışında kaynaklarda haklarında bir bilgi bulunmadığını, Nuaymî'nin çocukları arasında en meşhurunun Yahya olduğunu belirtmektedir. bk. Nuaymî, *el-Unvân*, 58-59.

20 Nuaymî'nin oğlu Yahyâ'nın *ed-Dâris*'e yaptığı ilaveler Nuaymî'nin vefatından sonra Osmanlı döneminde kurulduğu bilinen Ömeriyye ve Sammâdiyye zaviyelerinin esere derç edilişinden anlaşılmaktadır. Bazen Yahyâ'nın açık şekilde metne müdahil olduğu pasajlar da bulunmaktadır. Özellikle Dımaşk'taki eğitim kurumlarının Osmanlı dönemindeki tarihine dair anlatıların oğlu Yahyâ tarafından metne eklendiği açıktır. Ayrıca Sa'diyye zaviyesinden bahsedilen bölümde yine Yahyâ'nın ilaveleri dikkati çekmektedir. bk. Nuaymî, *ed-Dâris*, 1948, 2:217-222, 434.

21 Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâire*, 3/195; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 10:561.

22 Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâire*, 3:108; Muhıbbî, *Hulâsatü'l-eser fî a'yanî'l-karnî'l-hâdi aşer*, 4:234.

23 Bu isimlerden biri olan Şemseddin Muhammed b. Muhammed b. Ömer b. Sâlim (ö. 988/1580) Nuaymî'nin kızı tarafından torunuydu ve Dımaşk'ta ilimle iştigal etmekteydi. bk. Muhıbbî, *Hulâsatü'l-eser*, 4:159.

ile birlikte İslam dünyasının farklı bölgelerinden alim ve talebelerin akın ettiği en önemli şehirlerden birine dönüşmüştür.²⁴

Nuaymî'nin *el-Unvân fî zabti mevâlid ve vefeyâtî ehli'z-zamân* adlı eseri onun entelektüel kimliğinin ve ilmî ilişki ağlarının tespitinde son derece önemli bilgiler içermektedir. Nuaymî eserinin girişinde *el-Unvân*'da hayatları hakkında kısa bilgiler verdiği ulemayı üç tabakaya ayırdığını belirtir. Birinci tabakada kendisinden sema, kıraat vb. yollarla ilim tahsil ettiği, rivayette bulunduğu, icazet aldığı ya da eserlerini nakletmek için izin aldığı hocalarının isimlerini ayrıntılı bir şekilde zikretmektedir. Eserde ikinci tabakada kendi akranı olan ulemaya, üçüncü tabakada ise kendisinden ilim tahsil etmiş olan talebelerinin isimlerine yer vermektedir.²⁵ Bu isimlerin önemli bir kısmı Dımaşk'ta veya başka bir şehirde doğmuş olmasına rağmen ilmî kariyerini Dımaşk'ta geçirmiş, şehrin ilmî-entelektüel hayatının şekillenmesinde etkili olmuş isimlerdir.

Nuaymî'nin ilmî kişiliğinin oluşumunda sahip olduğu ilmî birikim ve canlılıkla Dımaşk'ın merkezî bir yeri olduğu görülmektedir. Nuaymî adlarını *el-Unvân*'da da zikrettiği Dımaşk'ın önde gelen alimlerinin pek çoğundan ilim tahsil etmiştir. O, İbrahim en-Nâcî (ö. 899/1494), Zeynüddin Abdurrahman b. el-Halîl, İbn Sellâme b. Ahmed el-Kâbüni (ö. 869/1465), Şemsüddin Muhammed b. Abdurrezzak el-Erîhî (ö. 874/1469), Zeynüddin Hattâb el-Gazzâvî (ö. 878/1474), Müflih b. Abdullah el-Habeşî el-Mısri gibi hocaların yakın talebeleri arasında yer almıştır. Hocalarından Müflih el-Mısri'den aynı zamanda tasavvuf hırkası giymiştir. Bunların yanında yine dönemin önde gelen alimlerinden Bedreddin b. Kâdî Şühbe el-Esedî (ö. 874/1470), Şihâbeddin Ahmed b. Kara (ö. 868/1464), İbn Atıyye el-Avfî (ö. 906/1501) ve Burhâneddin el-Bikâî (ö. 885/1480) gibi isimler onun hocaları arasında yer almaktadır.²⁶

Nuaymî'nin kendisinden ilim tahsil etmiş olduğu ve ilmî kişiliğinin oluşumunda etkili olmuş hocalarının hemen hepsinin yukarıda da işaret edildiği üzere ya Dımaşk'ta doğup büyümüş ve ilmî kariyerini burada devam ettirmiş ya da Bilâdüşşam'ın farklı şehir veya beldelerinde dünyaya gelmiş ve ilerleyen dönemde ilim tahsili yahut ilmî kariyerini geçirmek için şehre gelmiş alimler olduğu dikkati çekmektedir. Mesela hocalarından İbrahim en-Nâcî Dımaşk'ta dünyaya gelmiş ve ilmî kariyerinin bütün safhalarını burada geçirmiştir. Daha çok muhaddis kimliğiyle bilinen en-Nâcî hayatının başlarında Hanbelî iken

24 Zengî, Eyyûbî ve Memlûkler döneminde Dımaşk'ın siyasi ve ilmî yükselişine dair geniş değerlendirmeler için bk. Michael Chamberlain, *Knowledge and Social Practice in Medieval Damascus: 1190-1350*; Ahmed Muhammed el-Evtânî, *Dımaşk fî'l-asri'l-Eyyûbî: Dirâse siyâsiyye iktisâdiyye ictimâiyye sekâfiyye*; Harun Yılmaz, *Zengî ve Eyyûbî Dımaşk'ında Ulema ve Medrese (1154-1260)*.

25 Nuaymî, *el-Unvân fî zabti mevâlid ve vefeyâtî ehli'z-zamân* (Leipzig), 1b-2a; Selahaddin Müneccid, "el-Unvân fî zabti mevâlid ve vefeyâtî ehli'z-zamân li-müerrihi Dımaşk en-Nu'aymî", 204-205.

26 İbn Tolun ve Haskefi, *Müt'atü'l-ezhân mine't-temetü' bi'l-ikrân beyne terâcimi'ş-şüyûh ve'l-akrân*, 1:443; Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâire*, 1:250-251; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 10:210-211.

daha sonra Şâfiî mezhebine geçmiştir.²⁷ İbn Sellâme el-Kâbûnî de Dımaşk yakınlarında bir belde olan Kâbûn'da doğmuş, ilk tahsilini yine Dımaşk'ta çeşitli hocalardan görmüştür. Daha sonra el-Halîl ve Kahire'ye de giden Kâbûnî, burada da dönemin önde gelen alimlerinden başta fıkıh ve hadis olmak üzere çeşitli ilimler tahsil ettikten sonra Dımaşk'a dönerek naip olarak Emeviyye Camii'nde imamlık ve hatiplik görevlerini üstlenmiştir. İlmî kariyerini büyük ölçüde Dımaşk'ta geçiren Kâbûnî şehrin önde gelen uleması arasında yer almıştır.²⁸ Yine Nuaymî'nin kendisinden ders aldığı Şâfiî alim İbn Nefis ismiyle meşhur Şemsüddin el-Erihî de aslen Filistin'in Eriha şehrinde doğmuş, ilim tahsili için önce Dımaşk'a gelmiş, ardından dönemin pek çok ismi gibi Kahire'ye giderek buradaki ulema-dan istifade etmiş ve ardından Dımaşk'a dönerek hayatının geri kalan kısmını burada geçirmiştir.²⁹ Zeynüddin el-Gazzâvî ise Aclûn doğumlu olup gençliğinde ilim tahsili için Dımaşk'a gelmiş isimlerden birisidir. Küçük yaşta geldiği şehirde aralarında Takiyüddin İbn Kâdî Şühbe'nin (ö. 851/1448) de bulunduğu önde gelen ulemadan Şâfiî fıkıhı tahsil etmiştir. Kendisi de zamanla yetkin bir alim olarak Dımaşk'taki ilmî çevrenin önemli parçası olmuş, şehirde Şâmiyye Berrâniyye ve Rükniyye gibi medreselerde müderrislik vazifelerini üstlenmiştir.³⁰ Nitekim Nuaymî de *ed-Dâris*'te Şâmiyye Berrâniyye'de müderris naibi olarak görev yapan hocasından övgüyle bahsetmiştir.³¹ İbn Atıyye ise İskenderiye'de doğmuş, Kahire'de uzun yıllar ilimle meşgul olmuş, fakat daha sonra o da Dımaşk'a gelerek ilmî kariyerini vefat edene kadar burada sürdürmüştür.³² Nuaymî'nin hocaları arasında en dikkat çekici isimlerden birisi olan Şihâbüddîn Ahmed b. Kara ise aslında ümera sınıfından bir kimse olmasına rağmen ilme olan düşkünlüğüyle kendisini bu alanda yetiştirmiş ve şehirdeki ilmî çevrenin önemli isimleri arasında yer almıştır. Şâfiî olan Ahmed b. Kara aynı zamanda hayır yapmaya düşkünlüğü sebebiyle şehirdeki halkın sevgisini kazanmıştı.³³

Nuaymî'nin hocaları arasında belki en dikkat çekici iki isim Şâfiî fakih Bedreddin b. Kâdî Şühbe ile, döneminde pek çok ilme dair bilgisiyle temayüz etmiş olan Bikâî'dir (ö.

27 İbrâhim b. Muhammed b. Mahmûd en-Nâcî'nin hayatı hakkında bilgi için bk. Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'*, 1:166; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 9:550; İbn Humeyd, *es-Sühubü'l-vâbile alâ darâihi'l-Hanâbile*, 1:66.

28 Abdurrahman b. Halil b. Sellâme b. Ahmed b. Ali b. Şerif b. Yûnus el-Kâbûnî ed-Dımaşkî'nin hayatı hakkında bilgi için bk. Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi'*, 4:76; Malatî, *er-Ravzü'l-bâsim fî havâdisi'l-umur ve't-terâcim*, 3:78-79.

29 İbn Nefis Şemsüddin Muhammed b. Abdurrezzak el-Erihî'nin hayatı hakkında bilgi için bk. Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi'*, 8:54; Malatî, *er-Ravzü'l-bâsim*, 4:234-236.

30 Zeynüddin Hattâb b. Ömer b. Mühennâ b. Yûsuf b. Yahyâ el-Gazzâvî'nin hayatı hakkında bilgi için bk. Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi'*, 3:81; Süyûtî, *Nazmü'l-ikyân fî a'yânî'l-a'yân*, 110.

31 Nuaymî, *ed-Dâris*, 1948, 1:295.

32 bk. İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 10:44-46; Mehmet Akif Kireççi, "İbn Atıyye el-Avfî", <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-atiyye-el-avfi>, (Erişim 09.02.2025).

33 Ahmed b. Ömer b. Osman b. Ali el-Havârizmî b. Kara'nın hayatı hakkında bilgi için bk. Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi'*, 2:54; Malatî, *er-Ravzü'l-bâsim*, 2:338-339.

885/1480). Aslen Dimaşk'lı bir ulema ailesinin üyesi olan Bedreddin b. Kâdî Şühbe, döneminde Dimaşk'ın ilim çevrelerinin önde gelen alimlerinden olan babası Takıyyüddin b. Kâdî Şühbe (ö. 851/1448) ve İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449) başta olmak üzere birçok önemli isimden ilim tahsil etmiştir. Dimaşk'ın zengin ilim çevresinin ve aile ilişkilerinin sağladığı imkânla kendisi de önemli bir alim olan Bedreddin İbn Kâdî Şühbe Dimaşk'ta Şâhiniyye, Azrâviyye, İkbâliyye, Mücâhidiyye, Şâmiyye Berrâniyye, Emcediyye, Takaviyye, Demmâğiyye, Asrûniyye, Fârisiyye ve Nâsiriyye gibi medreselerde ders vermiş, çok sayıda talebe yetiştirmiştir.³⁴ Talebeleri arasında bulunan Nuaymî de kendisinden ders almış, ayrıca *ed-Dâris*'te hocasının eserlerinden sıkça istifade etmiştir.

Bikâî ise aslen Lübnan'ın Bikâ bölgesinde doğmuş, ancak çocukken yaşadığı köyün bir baskına uğraması ve babasının da aralarında bulunduğu ailesinden birçok kimsenin öldürülmesi üzerine burayı terk ederek Dimaşk'a gelmiştir. Bikâî burada şehrin ilim taliplelerine sunduğu geniş imkânlardan istifade ederek çeşitli alanlarda birçok önde gelen alimden ilim tahsil etmiştir. Daha sonra yirmili yaşlarının ortasında ilim tahsilini sürdürmek için dönemin başkenti Kahire'ye giden Bikâî, burada bir taraftan şehrin ilim hayatında temayüz etmiş, diğer yandan aralarında Memlûk Sultanı Barsbay'ın (1422-1438) da bulunduğu birçok devlet adamıyla dikkat çekici ilişkiler kurmuştur. Bikâî kırk yıldan uzun süre kaldığı Kahire'den Dimaşk'a dönmeye karar verdiğinde şehirde ders vermeye devam etmiş ve aralarında Nuaymî'nin de bulunduğu birçok isim kendisinden ilim tahsil etmiştir.³⁵

Ulema biyografilerini konu edinen kaynaklar alimlerin ilim tahsil süreçlerinden bahsederken genellikle hoca-talebe ilişkisi merkezli bir anlatı takip eder. İlmî otoritenin bir eseri hocadan doğrudan okuyup o esere dair icazet sahibi olmakla elde edilebileceğine dair yerleşik tasavvur ilmî faaliyetin sürdürüldüğü mekanlar ya da kurumlara tabakat ve terâcim türü anlatılarda çoğu zaman yer açmaz.³⁶ Benzer bir durum Nuaymî'nin biyografisine yer veren eserlerde de görülmektedir. Onun hayatından bahseden metinler kendisinden ilim tahsil ettiği hocalarını ya da birazdan değinileceği üzere önde gelen talebelerini zikrederlerken hiçbirisi Nuaymî'nin bu ilimleri hocalarından hangi kurumsal yapı ya da şahsî ilişki bağlamında okuduğuna değinmemektedir. Bununla birlikte Nuaymî'nin *ed-Dâris*'in satır aralarında zikrettiği bazı bilgiler onun ilim tahsil sürecinde ilişkili bulunduğu medreseler hakkında da bazı önemli bilgiler sunmaktadır. Mesela hocalarından Zeynüddin el-Gazzâvî ve onun ardından Benî Aclûn'dan hocası Veliyyüddin'in oğlu Takıyyüddin Ebûbekir Abdullah b. Kâdî Aclûn'un (ö. 928/1522) Dimaşk'ta Şâmiyye Berrâniyye Medresesi'nde Râfîî'nin (ö. 623/1226) *eş-Şerhul'l-kebîr*'inden hangi bâbları okuttuklarına dair verdiği ayrıntılar Nuaymî'nin de o sırada medresede öğrenci olarak bulunduğunu

34 bk. Kasım Kırbıyık, "İbn Kâdî Şühbe, Bedreddin", <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-kadi-suhbe-bedreddin>, (Erişim 08.02.2025).

35 bk. Ömer Kara, "Bikâî", <https://islamansiklopedisi.org.tr/bikai>, (Erişim 06.02.2025).

36 bk. Yılmaz, *Ulema ve Medrese*, 137-138, 298.

düşündürmektedir.³⁷ Yine Necmeddin İbn Kâdî Aclûn'un (ö. 876/1472) Zâhiriyye Berrâniyye Medresesi'nde müderrislik yaptığı sırada onun buradaki derslerine birçok seçkin talebeyle birlikte kendisinin de katıldığını belirtmesi³⁸, 875 (1470) yılında Takaviyye Medresesi'ndeki derste hazır bulunduğundan bahsetmesi³⁹ ya da Burhâneddin İbrahim b. Muhammed en-Nevevî ed-Dımaşkî'nin (ö. 888/1483) Asrûniyye Medresesi'ndeki derslerine katılması onun ilim tahsil sürecinin en azından belli aşamalarında ismi geçen medreselerde bulunduğunu göstermektedir.⁴⁰

Nuaymî'nin hocalarına dair kaynaklarda zengin bir malumat bulmak mümkün olmakla birlikte talebeleri için aynı şeyi söylemek pek mümkün değildir. Nuaymî'nin biyografisine yer veren ve onun Dımaşk'taki ilmi hayatın önemli bir parçası olduğu konusunda ittifak eden dönemin tabakat ve terâcim türü eserleri kendisinden ders alan talebeleri konusunda oldukça sınırlı bilgi sunmaktadır. Bununla birlikte Nuaymî'nin konumu ve kariyeri düşünüldüğünde kendisinden çok sayıda ismin ilim tahsil ettiğini düşünmek zor değildir.

Kaynaklar her ne kadar Nuaymî'nin talebeleri hakkında geniş bir sessizlik taşısa da hemen hepsi Şemseddin b. Tolun'un onun en önemli talebesi olduğu hususunda hemfikir. İbn Tolun'un gerek ilmi kişilik ve kariyerinin şekillenmesinde gerekse eserlerinin muhteva ve metodunda Nuaymî'nin izlerini yakinen takip etmek mümkündür. Özellikle Dımaşk ve tarihine dair kaleme aldığı eserlerde bu etki çok daha iyi görülebilmektedir. O, *el-Fülkü'l-meşhûn fî ahvâli Muhammed b. Tolun* adlı eserini hocası Nuaymî'nin talebi üzerine kaleme almıştır.⁴¹ İbn Tolun Dımaşk'ın Sâlihiyye bölgesinde doğmuş ve hayatının tamamını burada geçirmiştir. Döneminde Dımaşk'ın ulemadan pek çok kişiyi kendisine çeken merkezî konumu dolayısıyla sadece Dımaşklı önde gelen ulemadan değil aynı zamanda Mısırlı ve Hicazlı önemli alimlerden de ilim tahsil etmiştir. Kendisi bir Hanefî olan İbn Tolun özellikle fıkıh, hadis ve nahiv alanlarında derinleşmiş, fakat tarih alanında da önemli eserler kaleme almıştır. Dımaşk'ta birçok medresede müderrislik, Emeviyye Câmiî'nde hatiplik ve Osmanlı döneminde Selimiye Camii'nde karilik gibi önemli mansıpları elinde tutan İbn Tolun'un hiç evlenmediği, bütün hayatını ilimle, talebeyle ve eser telifiyle geçirdiği belirtilmektedir.⁴²

İbn Tolun şüphesiz Nuaymî'nin en gözde talebesi olarak nitelendirebilir. Ancak yukarıda da değinildiği üzere başta oğlu Yahya b. Abdülkâdir en-Nuaymî ve İbn Tolun ile

37 bk. Nuaymî, *ed-Dâris*, 1948, 1:295-296.

38 Nuaymî, *ed-Dâris*, 1948, 1:347-348.

39 Nuaymî, *ed-Dâris*, 1948, 1:225.

40 İbn Tolun ve Hasekefi, *Müt'atü'l-ezhân*, 1:265.

41 Cennâbî - Cebbûrî, "en-Nuaymî ve kitâbuhû ed-dâris fî târihi'l-medâris", 194.

42 Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Tolun ed-Dımaşkî'nin hayatı hakkında bilgi için bk. Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâire*, 2:51-53; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 1:78-79; 10:428-429.

birlikte derslerine katıldığı bilinen Taceddin Abdülvehhab es-Savvâf (ö. 941/1535)⁴³ gibi daha pek çok ismin Nuaymî'nin talebeleri arasında yer aldığını düşünmek zor değildir. Nitekim Dimaşk'ta birçok talebenin Nuaymî'den çeşitli ilimlere dair icazet aldığı bilinmektedir.⁴⁴

1.3. Eserleri

Nuaymî'nin *ed-Dâris fî târihi'l-medâris* dışında birçok eser kaleme aldığı bilinmektedir. Bu eserlerden bazıları neşredilmiş olup bazıları ise çeşitli kütüphanelerde yazma halde bulunmaktadır. Diğer bir kısmı ise günümüze ulaşmamıştır. Onun kaynaklarda isimleri zikredilen eserleri arasında şunlar yer almaktadır:

Târîhu'l-hulefâ: British Museum 487'de kayıtlı olan eserde Nuaymî tarafından bir araya getirilmiş olan bazı tarihi anlatılar, notlar ve başka eserlerden yapılmış alıntılar yer almaktadır. Muhtasar bir halifeler tarihi hüviyetinde olan eser Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hayatıyla başlamakta ve Hz. Ebubekir döneminden 9./15. yüzyılın ortalarına kadar kısa bir halifeler ile Mısır hükümdarları tarihi sunmakta ve meydana gelen bazı önemli olayları ele almaktadır.⁴⁵

el-Unvân fî zabti mevâlid ve vefeyâtî'z-zamân: Daha önce de değinildiği üzere eser Nuaymî'nin hocaları, akranları ve aralarında Nuaymî'nin talebelerinin de bulunduğu yaşça küçük alimlerin kısa biyografilerinin sıralandığı, ilgili dönemin bir tabakası hüviyetindedir. Nuaymî'nin eserin mukaddimesinde belirttiğine göre, kendisi kitabın müsveddesinde biyografileri doğum tarihlerine göre sıralamış olduğu halde eseri kendisinden ödünç alarak temize çeken Mısırlı talebeleri hocalarının arzusu hilâfına biyografileri alfabetik şekilde sıralamışlardır.⁴⁶ Ayrıca kitabın sonuna müellifin oğlu Yahyâ b. Abdülkâdir tarafından birkaç varaklık zeyil eklenmiştir. Nuaymî eserde 249 alimin biyografisine yer verirken oğlu Yahyâ esere 28 alimin daha hayatını eklemiştir. *el-Unvân* bu bakımdan özellikle Nuaymî'nin muasırı sayılabilecek ulemanın hayatları hakkında bilgi edinmek için son derece önemli bir kaynaktır. Hatta bu dönemde yaşayan bazı alimler hakkındaki bilgilere sadece *el-Unvân*'da rastlanılması eserin önemini daha da artırmaktadır. Bununla birlikte eserde tabakalar arasındaki geçişlere açıkça yer verilmemiş olması bazen eserde biyografisine yer verilen isimlerden hangisinin Nuaymî'nin hocası, akranı ya da talebesi

43 Tâceddin Abdülvehhab es-Savvâf ed-Dimaşkî İbn Tolun'la birlikte Mekke'de ilim tahsil etmiş, Dimaşk'a döndüğünde ise Nuaymî'den ilim tahsil etmişti. Güzel Kur'ân okuyan ve dua eden bir kimse olan es-Savvâf özellikle cenaze merasimlerinde yaptığı güzel dualarıyla bilinmekteydi. Bk. İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 10:345.

44 Bk. Nuaymî, *el-Unvân*, 66-67.

45 bk. Charles Rieu, *Supplement to The Catalogue of The Arabic Manuscripts in The British Museum*, 291-293; Nuaymî, *el-Unvân*, 67.

46 Nuaymî, *el-Unvân*, 138.

olduğunun anlaşılmasını zorlaştırmaktadır.⁴⁷ *el-Unvân*'ın nüshaları Kahire Dârü'l-Kütübi'l-Mısıriyye (Teymûriyye, Tarih, nr. 2193), Universitätsbibliothek Leipzig (nr. 847/1) ve British Library'de (nr. 431) bulunmaktadır.⁴⁸ Eser Âtîf Yemenî Ahmed es-Seyyid tarafından 2025 yılında neşredilmiştir.

Tuhfetü'l-berere fî'l-ehâdisi'l-aşere: On seçme hadisten müteşekkil eser *Tuhfetü'l-berere fî'l-ehâdisi'l-mu'tebere* adıyla da bilinmektedir. Eserin İrlanda'da Chester Beatty Kütüphanesi'nde (nr. 3696) bulunan yazmasının bir sureti Kuveyt Mektebetü'l-Mahtûtât'ta (nr. 2195) yer almaktadır.⁴⁹

Terâcimü kudâti Dimaşk eş-Şâfi'iyye: Eser adından da anlaşılacağı üzere Ebü'd-Derdâ'dan (ö. 32/652) başlayarak 914 (1508) yılında Şâfiî kâdılkudâtlığına getirilen Takıyyüddin İbn Kâdî Aclûn'a kadar Dimaşk kadılığını üstlenen kişilerin biyografilerini içermektedir. Müellif hattı nüshası Kahire Dârü'l-kütübi'l-Mısıriyye'de (Teymûriyye, nr. 79) bulunan eser İbn Tolun tarafından *es-Sağrû'l-Bessâm fî zikri men tevellâ kazâ'e's-Şâm* adlı kitaba derç edilmiş ve bu eser Selâhaddin el-Müneccid tarafından 1956 yılında Dimaşk'ta neşredilmiştir.⁵⁰

Bunlar dışında Nuaymî'nin çeşitli konularda çok sayıda eser kaleme aldığı kaynaklarda zikredilmektedir. Bu eserlerin bazıları henüz neşredilmemiş halde iken bazıları ise günümüze ulaşmamıştır. Nuaymî'ye ait olduğu bilinen bu eserlerin bazıları şunlardır: *ed-Dürerü'l-müfide ve'l-ğurerü'l-feride* (Zâhiriyye, nr. 7601); *İfâdetü'l-ihvân fî şerhi nazmi mâ yahillü yûharremü mine'l-hayevân*, *İfâdetü'n-nakl fî'l-keâm 'ale'l-'akl*, *el-İhkâm fî ahkâmi tahıyyeti's-selâm*, *el-İknâ' fî mâ yete'allaku bi âdâbi'l-cimâ'*, *el-Akvâlü'n-nâsiha fî beyâni zevceti's-sâliha*, *el-În'âm fî mâ yete'allaku bi-duhûli'l-hammâm*, *et-Tebyîn fî terâcimi'l-ulemâ ve's-sâlihîn*, *ez-Zeyl alâ târihi İbn Kâdî Şühbe*, *el-Kavlü'l-beyyini (el-mübîni)'l-muhkem fî beyâni ihdâi'l-kurabi ile'n-nebi sallallâhu 'aleyhi ve sellem*, *el-Kavlü'l-cedîr fî men düfine mine's-Şâfi'iyye bi-bâbi's-sağîr*, *el-Letâif fî emri'l-vezâif*, *en-Nuhbe fî terâcimi beyti İbn Kâdî Şühbe*, *Tezkiretü'l-ihvân fî havâdisi'z-zamân*, *Tercemetü İbn Hacer el-Askalânî*, *Tercemetü Şeyh Burhâniddin en-Nâcî*, *Kudâtü'l-Hanefiyye*, *Te'âlîku'n-Nuaymî*, *el-Ukûdü'l-lü'lüyye fî'l-ümerâi'l-Mısıriyye*.⁵¹

47 *el-Unvân*'ı yayına hazırlayan Âtîf Yemenî Ahmed es-Seyyid'in tespitlerine göre eserde ye alan toplam 249 biyografiden ilk 90'ı Nuaymî'nin hocaları, 91'den 217'ye kadarki 127 ismin onun akranları, 218'den itibaren gelenler ise onun talebeleridir. Bk. Nuaymî, *el-Unvân*, 10-12, 32-39.

48 Tomar, "Nuaymî".

49 Tomar, "Nuaymî"; Nuaymî, *el-Unvân*, 68.

50 Tomar, "Nuaymî"; Nuaymî, *el-Unvân*, 70.

51 Nuaymî'nin eserleri hakkında bilgi için bk. Tolun ve Haskefi, *Müt'atü'l-ehân*, 1:443-444; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 10:210-211; Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâire*, 1:250-251; Şâkir Mustafa, *et-Târihü'l-arabî ve'l-müerrihûn*, 4:125-126.

2. Dimaşk Eğitim Kurumlarını Kayda Almak: *ed-Dâris fi târîhi'l-medâris*

2.1. Tarih-Nüsha-Neşir

Bugün daha çok *ed-Dâris fi târîhi'l-medâris* adıyla bilinen Nuaymî'nin eseri Almevî'nin metniyle karıştırılarak *Tenbihü't-tâlib ve irşâdü'd-dâris li-ahvâli'l-medâris* olarak da bilinir. Nuaymî'nin *ed-Dâris*'i kaç yılında yazdığı bilinmemekle birlikte daha önce değinildiği üzere Âdiliyye Medresesi'nde görev yaptığı sırada kaleme aldığı yine *ed-Dâris*'ten anlaşılmaktadır. Ancak aslı günümüze ulaşmayan eserin bazı muhtasarlari kaleme alınmıştır. Bu muhtasarlari bazılarının *ed-Dâris*'in içeriğini büyük ölçüde günümüze taşıdığı kabul edilmektedir. Dolayısıyla *ed-Dâris*'in sonraki yıllarda telif edilen muhtasarlari yoluyla günümüze ulaşmış bir eser olduğunu söylemek mümkündür.

ed-Dâris'in ilki Nuaymî'nin aynı zamanda talebesi de olan Şemseddin İbn Tolun'a, diğerleri ise Abdülbâsıt Mûsâ el-Almevî, Ahmed el-Bikâî ve Abdülkâdir Bedrân'a ait dört muhtasari olduğu kabul edilmektedir. *ed-Dâris*'in İbn Tolun'a ait olduğu değerlendirilen muhtasari'nin Münih, Dublin Chester Beatty, Zâhiriyye gibi dünyanın çeşitli kütüphanelerinde farklı nüshalari bulunmaktadır. İbn Tolun muhtasari'nin ilk kısmi Selâhaddin el-Müneccid tarafından *Dûrû'l-Kur'ân fi Dimaşk* adıyla 1946 yılında Dimaşk'ta, 1973 ve 1982 yıllarında da Beyrut'ta neşredilmiştir.⁵² Muhtasari'nin tamamını ise Ca'fer el-Hasenî iki cilt halinde yayına hazırlamış ve bu nüsha 1948-1951 yıllari arasında Dimaşk'ta ve 1988 yılında Kahire'de basılmıştır. Diğer yandan Hasenî, eserin neşrinde her ne kadar Zâhiriyye nüshasını esas almış ve diğer kütüphanelerdeki başka nüshalari da değerlendirmiş olsa da söz konusu muhtasari'nin kesin olarak İbn Tolun'a ait olduğunu söylemenin mümkün olmadığını da belirtmiştir.⁵³ Yine Zâhiriyye'deki nüshayı yayına hazırlayan Ammâr Muhammed en-Nehhâr da bu nüshanın İbn Tolun tarafından değil Nuaymî'nin oğlu Yahyâ ve torunu Ahmed tarafından telif edilmiş olma ihtimalinin daha yüksek olduğunu iddia etmiştir.⁵⁴ Almevî muhtasari'nin ise ilk olarak Henri Sauvaire notlar ekleyerek Fransızca'ya çevirmiş (*Description de Damas*, I-II, Paris 1895-1896), Emilie E. Ouechek de bu tercümenin bir indeksini hazırlamıştır (*Damas* 1954). Fuat Sezgin, Henri Sauvaire tercümesini Ouechek tarafından yapılan indeksle birlikte *Islamic Geography* serisinde ofset baskısını gerçekleştirmiştir. Daha önce değinildiği üzere Almevî muhtasari'nin 2013 yılında Dimaşk'ta bir kez daha yayına hazırlayan Ârif Ahmed Abdülganî, söz konusu muhtasari'nin *ed-Dâris*'ten önemli ölçüde izler taşıdığını kabul etmekle birlikte Almevî'nin orijinal katkıları göz önüne alındığında bunun müstakil bir eser olarak değerlendirmenin daha doğru olduğunu iddia etmiştir.⁵⁵

52 Nuaymî, *Dûrû'l-Kur'ân fi Dimaşk*.

53 Nuaymî, *ed-Dâris*, 1948, I, ج.

54 Nuaymî, *ed-Dâris fi târîhi'l-medâris*, 2014, 29.

55 *ed-Dâris*'in muhtasarlari hakkında bazı değerlendirmeler için bk. Mustafa, *et-Târîhü'l-arabî ve'l-müerrihûn*, 4:125-126; Tomar, "Nuaymî".

Netice itibariyle Nuaymî'den sonra *ed-Dâris*'i merkeze alan çeşitli eserlerin telif edildiği açıktır. Bu metinlerin ana çatısını *ed-Dâris* oluştururken müellifler kendi dönemlerinden birtakım verileri de eserlerine ilave etmiştir. Bu durum ortaya çıkan metinlerin hangi kısımlarının tam olarak kime ait olduğuyula ilgili bazı problemlere neden olmuş görünmektedir. *ed-Dâris*'in bazı muhtasarlarının kaleme alındığı bilinmekle birlikte hangi muhtasarın kime ait olduğu ya da bu metinlerin *ed-Dâris*'ten ne kadar izler taşıdığı gibi konular tartışılmaya devam etmektedir. Bu sorun şüphesiz muhtasarlar ve başka metinler üzerine gerçekleştirilecek titiz çalışmalarla ve ileride ortaya çıkması muhtemel ilave nüshalar ve kayıtlarla aydınlatılabilecektir.

2.2. *ed-Dâris*'in Planı ve Muhtevası

Her ne kadar başta medreseler olmak üzere vakıf temelli eğitim kurumlarının 4./10 yüzyılın ikinci yarısından itibaren görülmeye başlandığı kabul edilse⁵⁶ de bu kurumların uzun yıllar boyunca İslam dünyasında ilmi hayatın en önemli merkezleri haline geldikleri söylenemez.⁵⁷ Ancak Nuaymî'nin yaşadığı 9./15. yüzyıl Bilâdüşşam'ı ve Mısır gibi coğrafyalara gelindiğinde vakıf temelli eğitim kurumlarının hemen her şehirde büyük bir yaygınlık kazandığını, bu kurumların artık ilmi hayat içerisinde merkezî bir noktaya eriştiğini, ilimle iştigal eden zümrelerin büyük bir kısmının da ilmi faaliyetlerinin tamamını ya da bir kısmını bu kurumlar bünyesinde devam ettirir olduklarını söylemek yanlış olmaz.

ed-Dâris Dımaşk'ta vakıf temelli eğitimin kurumsallaşma tarihinin en önemli kaynaklarından biridir. Eser 4./10. yüzyılın son çeyreğinden Nuaymî'nin vefat ettiği 10./16. yüzyılın ilk çeyreğine kadar şehirde kurulan kurumlara dair en kapsamlı anlatıyı sunmaktadır. Bu açıdan *ed-Dâris* söz konusu dönemin neredeyse tamamını kuşatacak bir kronolojik genişliğe sahiptir. Bu durum *ed-Dâris*'ten hareketle Dımaşk eğitim kurumlarının sayısı, konumları, kurucuları ve işlevlerindeki değişim ve dönüşümleri artzamanlı (diyakronik) olarak analiz etmeyi mümkün hale getirmektedir.

ed-Dâris Nuaymî'nin vefat ettiği 927 (1521) yılına kadar Dımaşk'ta kurulmuş olan hemen hemen bütün vakıf temelli eğitim kurumlarını ihtiva etmektedir. Eser bu kurumların

56 George Makdisi (ö. 2002) medreselerin ortaya çıkış sürecini ele alırken vakıf temelli bir eğitim kurumu olarak medreselerin zaman içerisinde gelişin bir modelin sonucu olduklarını iddia etmiştir. Ona göre İslam dünyasında ilmi faaliyetlerin merkezi mescitlerdi. Ancak zamanla ilim taliplerinin seyahatleri sırasında kalacak yer sorunlarını ortadan kaldırmak için mescitlerin yanında hanlar inşa edilmeye başlamış ve bir mescit-han modeli ortaya çıkmıştır. Makdisi'nin medreselerin öncülü olarak nitelendirdiği mescit-han modeli 4./10. asırda Büveyhîler döneminde valilik gibi görevler yapmış zengin bir hayırsever olan Bedr b. Haseneveyh (ö. 405/1014) tarafından yaygınlaştırılmıştır. Makdisi'ye göre mescit-han modeli bir sonraki aşamada yerini iki fonksiyonu da bünyesinde barındıran medreselere bırakmıştır. Makdisi'nin medreselerin öncülü kurumlar hakkındaki bazı değerlendirmeleri için bk. George Makdisi, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim*, 58-75. Ayrıca 4./10. yüzyılda medreselerin mevcudiyeti hakkında detaylı bilgi için bk. Naci Ma'ruf, *Medâris kable'n-Nizmiyye*.

57 Chamberlain, *Knowledge and Social Practice*, 81-82; İslam dünyasında ilmi hayat içinde medreselerin konumuna dair bazı değerlendirmeler için bk. Yılmaz, *Ulema ve Medrese*, 293-304.

kuruldukları yerler, kurucularının biyografileri, vakıf şartları, gelirleri ve müderrisleri hakkında geniş bilgiler sunmaktadır. Bu açıdan *ed-Dâris*, telif edildiği Memlûkler döneminde sıkça görülen tarih, tabakat ve hitat gibi telif türlerini bir araya getiren ansiklopedik eserlerin dikkat çekici bir örneği görünümündedir. İslam telif tarihinde içeriğinde eğitim kurumlarının tarihine yer veren kronik, şehir tarihi, topografi gibi çeşitli türlerde eserler bulunmakla birlikte *ed-Dâris* sadece eğitim kurumlarının tarihine hasredilmiş olması itibarıyla klasik literatürde türünün ilk ve en önemli örneğini teşkil etmektedir. Yaşadığı dönemde vakıf temelli eğitim kurumları ilmî faaliyetin önemli ölçüde merkezinde yer aldığından Nuaymî bu kurumları *ed-Dâris*'te detaylı şekilde inceleyerek Dimaşk'taki ilmî geleneğin profilini ortaya koymaya çalışmış görünmektedir. O, *ed-Dâris*'te Dimaşk'taki dârülhadis, dârülkur'an, medrese, ribat, hankâh, türbe, zaviye, cami ve mescitlerin konumlarını, kuruluş tarihlerini, kurucularını, vakıf mülklerini, vakıf şartlarını, vâkıflarının ve müderrislerinin biyografilerini kayıt altına almıştır. Bu açıdan *ed-Dâris* salt bir kurumlar tarihi özelliği taşımanın ötesinde bir şehrin beş yüz yıllık ilmî geleneğini bir nevi kayıt altına alma gayreti olarak değerlendirilmelidir.

Nuaymî *ed-Dâris*'te Dimaşk'taki vakıf temelli eğitim kurum ve mekanlarını türlerine göre tasnif etmiştir. Eserde sırasıyla dârülkur'anlar, dârülhadisler, dârülhadis-dârülkur'anlar, medreseler, hankâhlar, ribatlar, zaviyeler, türbeler, mescitler ve camiler ele alınmıştır. Nuaymî bu tasnifi yaparken büyük ölçüde o kurumda okutulan temel disiplini esas almış görünmektedir. Özellikle Memlûkler'in son asrına gelindiğinde kurum tipleri arasındaki farkları ortaya koymak zorlaşsa da Nuaymî klasik tariflere sadık kalarak disiplin merkezli yaklaşımı takip etmiş görünmektedir. Buna göre mesela 10./16. yüzyıllarda kıraat ilimlerinin okutulmasının vakfiyeyle kayıt altına alındığı kurumlar dârülkur'an, hadis ilminin merkezde yer aldığı kurumlar dârülhadis, fıkhnın merkezde yer aldığı kurumlar medrese ve tasavvufî pratiklerin vakıfla desteklendiği kurumlar hankâh ya da ribat olarak isimlendirilmiştir. Ancak bu durum söz konusu kurumların zikri geçen ilimler dışında başka ilimlere kapılarını kapattıkları anlamına gelmemektedir. Hoca-talebe ilişkisinin ilmî hayatın merkezî unsuru olduğu dönemde kurumlarda eğitimi verilen ilimlerin çeşitliliği temelde o kurumun başındaki müderris ya da şeyhin ilmî birikimiyle doğrudan ilişkilidir. Dolayısıyla bu kurumların var oluşuna esas teşkil eden ilimler yanında başka disiplinler de kurumun başındaki yetkin hoca tarafından okutulabilirken, kimi zaman vâkıflar esas disipline eşlik eden başka ilimlerin okutulmasını vakfiyeyle kayıt altına almış olabilirlerdi.⁵⁸

58 Mesela Sâbûniyye Dârülkur'anı'nda kıraat derslerinin yanında Buhârî kıraati de vakıfla kayıt altına alınmıştı (*ed-Dâris*, 1948, 1:14). Devâdâriyye Dârülhadisi'nde ise hadis ilminin yanında fıkhnın da okutulması, aynı zamanda tasavvufî eğitimin de verilmesi vakıf tarafından şart koşulmuştu (*ed-Dâris*, 1948, 1: 64). Tenkiziyye ise hem bir dârülhadis hem de bir dârülkur'an olarak vakfedilmişti ve burada hadis ve kıraat ilimleri birlikte okutulmaktaydı (*ed-Dâris*, 1948, 1: 123-128). Halebiyye Medresesi'nde fıkhnın ilminin yanında hadis (*ed-Dâris*, 1948, 1: 233), Sâlihiyye Medresesi'nde ise fıkhnla birlikte hadis ve kıraat ilimlerinin okutulması medrese vakfiyesinde şart koşulmuştu (*ed-Dâris*, 1948, 1: 316-317).

ed-Dâris'in Planı

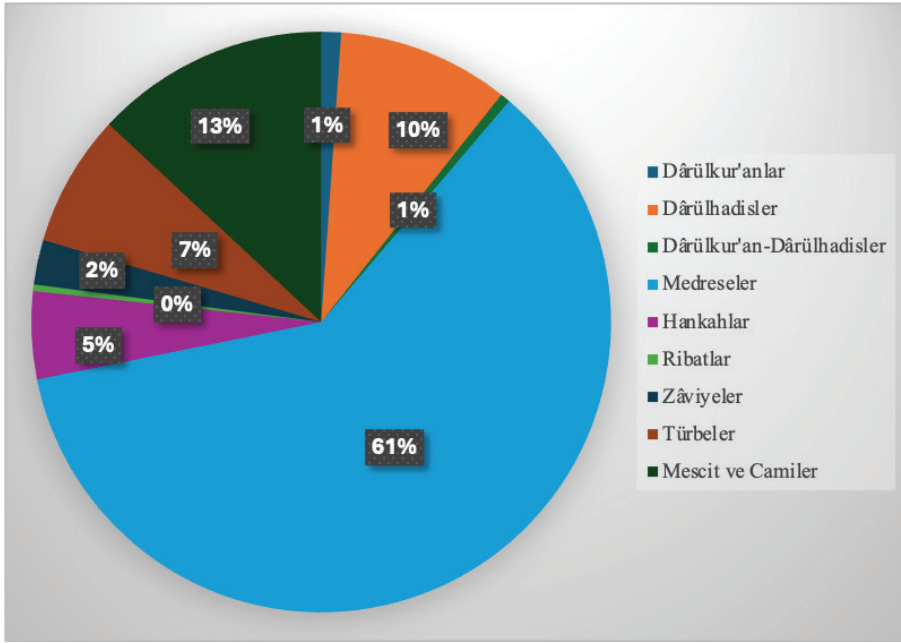
1. Dârülkur'anlar
2. Dârülhadisler
3. Dârülkur'an-Dârülhadisler
4. Medreseler
 - 4.1. Şâfiî Medreseleri
 - 4.2. Hanefî Medreseleri
 - 4.3. Mâlikî Medreseleri
 - 4.4. Hanbelî Medreseleri
 - 4.5. Tıp Medreseleri
5. Hankâhlar
6. Ribatlar
7. Zâviyeler
8. Türbeler
9. Mescidler
10. Camiler

Tablo1: ed-Dâris'in Planı

Nuaymî *ed-Dâris*'e dârülkur'anlarla başlamış ve şehirde kurulan 7 dârülkur'anı zikretmiştir. Ardından 16 dârülhadisi, daha sonra hem dârülkur'an hem de dârülhadis olarak vakfedilmiş 3 kurumun ismini saymıştır. Bunların ardından ise *ed-Dâris*'in hacim olarak en kapsamlı bölümü olan medreselere yer vermiştir. Eserde medreseler fikhî mensubiyetlerine göre tasnif edilmiş, sırasıyla Şâfiî, Hanefî, Mâlikî ve Hanbelî medreselerine yer verilmiştir. Bu açıdan kendisinden önceki geleneği sürdüren *ed-Dâris* medreseler ile fıkıh ilmi arasındaki mevcut güçlü ilişkiyi medreseleri tasnif ederken de göstermiştir. Bu noktada *ed-Dâris* yaklaşık 127 medrese hakkında bilgi sunmaktadır. Bu medreselerden 3'ü tıp medresesidir. Eserde medreseleri hankâhlar takip eder ve bunların sayısı 29'dur. Nuaymî hankâhlardan sonra şehirdeki 21 ribatın adını zikretmiş ama bunlardan çok azı hakkında detaylı bilgi vermiştir. Ribatlardan sonra zaviyeler zikredilir ve bunların sayısı 26'dır. Zaviyeleri ise Dımaşk'taki ümera, ulema ve eşrafa ait sayısı 77'yi bulan türbeler takip eder. *ed-Dâris*'in son kısımları şehirdeki mescit ve camilerle ilgilidir. Burada birçoğunun sadece isminin zikredildiği, bazıları hakkında sadece özet birtakım bilgilerin aktarıldığı 200'den fazla mescit ve camiye yer verilmektedir. Kurum tiplerinin *ed-Dâris*'in bütünü içerisinde kapladığı hacim birbirinden farklı olduğu gibi kurum tipleri içinde

Kaçmâziyye Medresesi'nde ise merkezî disiplin olan fıkıhla birlikte kıraat ve tasavvuf eğitiminin verilmesi şart koşulmuştu (*ed-Dâris*, 1948, 1: 564). Temelde tasavvufî pratiklerin eğitim ve icrası için vakfedilmiş Şerifiyye Hankahı'nda ise fıkıh tedrisi ve Buharî kıraati de yapılmaktaydı (*ed-Dâris*, 1948, 2: 1646).

zikredilen her bir kurum da eserde aynı hacimde yer almaz. Mesela bazı medreseler hakkında oldukça detaylı ve hacim itibarıyla geniş bilgiler sunulurken bazı medreseler hakkında son derece sınırlı bilgi verilmektedir. Bu durum medreselerin fiziki yapıları, vakıfları, mansıpları vb. konularda Nuaymî'nin kaynaklardan hareketle az sayıda bilgiye sahip olması kadar özellikle müderrisiler ve onların biyografileri hakkında yeteri kadar bilgi sahibi olamamasından da kaynaklanmaktadır. Zira *ed-Dâris*'te kurumlar hakkındaki bilgiler büyük ölçüde o kurumlarda görev yapan ulemanın hayatı etrafında şekillenmektedir ve bu konudaki bilgi eksikliği eserde kurumlar hakkındaki anlatıların hacmini de doğru-
dan etkilemektedir.

Grafik 1: *ed-Dâris*'te Kurum Tiplerinin Dağılımı

ed-Dâris'in telif planına dair bu genel tasvirden sonra ele aldığı her bir kurum hakkında hangi bilgilerin nasıl bir plan içerisinde bir araya getirildiğine daha yakından bakılabilir. Nuaymî'nin eserde yer verdiği kurumları anlatırken neredeyse hiç değişmeyen bir plan içerisinde hareket ettiği, bu kurumlar hakkında ulaşabildiği bilgileri belirli bir sistematik içerisinde zikrettiği görülmektedir. O, bir kurumu, örneğin bir medreseyi ele alırken önce onun Dimaşk'ta nerede bulunduğu dair ayrıntılı sayılabilecek bir resim sunar. Genellikle medresenin hangi mahallede bulunduğunu belirttikten sonra çevresindeki eğitim kurumlarına göre konumunu verir. Bu bağlamda varsa doğusunda, batısında, güneyinde ve kuzeyinde hangi eğitim kurumlarının bulunduğu zikreder. Bu kısımlar Nuaymî'nin yaşadığı dönemde Dimaşk'ın vakıf temelli eğitim kurumlarıyla donatılmış

olduğunu teyit eder niteliktedir. Ardından bahis konusu medreseyi kimin hangi tarihte inşa ettirdiğini, yani bânisi ve vâkıfının kim olduğunu belirtir ve onun biyografisini sunar. Şayet vâkıfın biyografisini daha önce başka bir kurumu anlatırken vermişse tekrar uzun uzadıya zikretmez ve okuyucuyu dolaylı olarak ilgili kurumun maddesine yönlendirir.⁵⁹ Devamında hakkında bilgi bulabilmişse medresenin mimari birimlerinden (türbe, mektep, kütüphane vb.), vakıf mülkleri, vakıf şartları ve kimler için vakfedildiğinden bahseder.

Kurum ve vâkıf hakkındaki bu bilgilerden sonra Nuaymî ilk müderrisinden kendi yaşadığı döneme kadar medresede müderrislik yapmış alimlerden tespit edebildiklerinin biyografilerine yer verir. Bu biyografileri Zengîler, Eyyûbîler ve bilhassa Memlûkler döneminde telif edilmiş zengin tabakat literatüründen istifade edip geniş ve dakik alıntılar yaparak sunar. Tıpkı vâkıfta olduğu gibi şayet bir müderrisin biyografisini daha önce başka bir kurumu anlatırken vermişse okuyucuyu ilgili kurumun maddesine yönlendirir. Bu tür yönlendirmeler Nuaymî'nin çalışma yöntemine dair de önemli ipuçları sunmaktadır. Nuaymî telif ettiği eserin planına hakimdir ve biyografilerdeki tekrarları önlemek için sık sık metin içi atıflara başvurmaktadır. Bahis konusu medresenin konumu, kuruluş tarihi, vâkıfının ismi ve biyografisi Nuaymî'nin neredeyse hiç atlamadan zikrettiği bilgiler arasında yer almaktadır. Bunların ardından çoğu kez medresenin mimari birimleri ve vakfiyesi hakkında bilgi veren Nuaymî'nin burada anlattıkları başka kaynaklarda ulaşmanın zor olduğu orijinal veriler içermektedir. Özellikle Dülâmiyye ve Sâbûniyye Dârül-kur'anları, Efridûniyye Türbesi ve Düveyriyye Hankâhı gibi bazı kurumların vakfiyeleri hakkında oldukça detaylı bilgiler sunması dikkate değerdir.⁶⁰

Nuaymî son olarak medresede görev yapan müderrislerin biyografileri hakkında bilgiler verir. Bu noktada her bir kurumda görev yapan müderrisler ya da şeyhlere dair zikrettiklerinin hacmi değişkenlik göstermektedir. Mesela bazı kurumların müderris veya şeyhlerini ya hiç zikretmez ya da birkaçını anmakla yetinir. Eşrefiyye Cevâniyye ve Nûriyye dârülhadisleri, Atabekiyye, Emîniyye ve Demmâğiyye medreseleri gibi bazı kurumların ise kurulduğu günden beri orada görev yapmış öğretim kadrosu hakkında titiz sayılabilecek ayrıntılı uzun listeler ve biyografik malumat sunar.⁶¹ Bu tip listeler kurumların ve vakıflarının tarih boyunca istikrarlı bir şekilde var oluşunun, buradaki derslerin sürekliliğinin ve bununla irtibatlı şekilde kurumların edindikleri şöhretin en önemli göstergeleri olarak kabul edilebilir.

59 Mesela Nuaymî, Dimaşk'ta aynı isimde iki medreseler vakfetmiş olan İkbâliyye Medresesi'nin vâkıfı Cemâleddin İkbâl'in hayatına dair ulaştığı bilgileri Şâfiiler için kurulan medreseden bahsederken aktarmış, Hanefîler için kurulan medreseye geldiğinde vâkıfın sadece adını zikretmekle yetinmiştir. krş. *ed-Dâris*, 1: 158-159-474.

60 Nuaymî, *ed-Dâris*, 1948, 1:9-11, 13-17; 2:146-150, 223-224.

61 Nuaymî, *ed-Dâris*, 1948, 1:19-47, 99-114, 129-150, 177-205, 236-242.

Nuaymî müderrisleri de zikrettikten sonra bazen en sonda “fâide” ya da “fevâid” adını verdiği küçük alt başlıklar açarak burada medresede müderrislik dışındaki kadrolarda (muîd, öğrenci, kari, imam vb.) bulunan alimlerden de söz eder. Özellikle Esediyye, Emîniyye, Bâderâiyye, Revâhiyye, Şâmiyye Berrâniyye, Şâmiyye Cevvâniyye ve Şibliyye Berrâniyye gibi medreselerden bahsederken geçmişten kendi dönemine kadar medresede görev yapmış muîdleri de zikretmeye özel önem vermiş olması dikkat çekicidir.⁶² Hatta Demmâğiyye Medresesi’nde olduğu gibi bazen müderris naiplerini de zikrettiği görülmektedir.⁶³ Bu açıdan *ed-Dâris* medresede müteveli ve müderris dışındaki kadroları takip edebilmeye imkân tanınması bakımından da önemli bir kaynak değeri taşımaktadır.⁶⁴

ed-Dâris her ne kadar Dimaşk eğitim kurumları tarihinin bir anlatısı olsa da Nuaymî özellikle bu kurumlarla ilişkili olan vâkıf, müteveli, müderris, şeyh vb. kişilerin hayatlarından bahsederken birtakım siyasî, askerî, toplumsal gelişmelere de değinir. Hatta bazen satır aralarında Nuaymî’nin kişisel hayatına dair bazı anekdotlara da rastlamak mümkündür. Onun *ed-Dâris*’i Adiliyye Kübrâ Medresesi’nde tamamladığı ya da hocası Bedreddin b. Kâdî Şühbe’nin ailesi için *en-Nuhbe fî terâcimi Beyti İbn Kâdî Şühbe* adında bir eser kaleme aldığı yine *ed-Dâris*’ten öğrenilmektedir.⁶⁵

2.3. *ed-Dâris*’in Kaynakları

Şüphesiz İslam dünyasının farklı bölgelerinde kurulan eğitim kurumlarının çoğu gibi Nuaymî’nin ele aldığı Dimaşk’taki eğitim kurumları da birer vakıftı. Bu nedenle bir eğitim kurumunun kuruluş, işleyiş ve muhtemel işlevleri hakkında en açık ve doğru bilgilere bu kurumların vakfiyelerinden yola çıkılarak ulaşılabilir. Dimaşk’taki birçok eğitim kurumunun vakfiyesi günümüze gelmemiş olsa da kurumların vakıf ve vakfiyeleri hakkında bazı bilgilere başka kaynaklar üzerinden ulaşmak mümkündür.

Bununla birlikte Nuaymî’nin bazı eğitim kurumlarının kendi dönemine ulaşan vakfiyelerini bizzat gördüğü *ed-Dâris*’ten anlaşılmaktadır. Onun *ed-Dâris*’i telif sürecinde vakfiyelerinden yaptığı doğrudan alıntı ya da aktarımlar eserin sahip olduğu değeri daha da artırmaktadır. Mesela o, hem bir dârûkur’an hem de bir darûlhadis olarak vakfedilmiş olan Tenkiziyye’nin vakfiyesini gördüğünü belirtip *ed-Dâris*’te bu vakfiyeden bilgiler paylaşmıştır.⁶⁶ Nuaymî Dülâmiyye Dârûlkur’anı’nın vakfiyesini de bizzat gördüğünü

62 Nuaymî, *ed-Dâris*, 1948, 1:157, 203, 214, 274, 297, 311, 536.

63 Nuaymî, *ed-Dâris*, 1948, 1:238.

64 Benzer bir durum Nuaymî’nin çağdaşı Uleymî ve eseri *el-Ünsü’l-Celîl*’de de görülmektedir. Uleymî de eserinde yer verdiği Kudüs eğitim kurumlarında görev yapan ulemaya dair düzenli biyografik kayıtlar tutmuştur. Bk. Muhammet Enes Midilli “İlim Kurumlarının Kenarda Kalmış Vazifelileri: Memlûk Kudüs’ünde Öğrenciler, Dervişler, Muîdler”, 82-87. Bu durum Nuaymî’nin eğitim kurumlarına yüklediği anlamın kendi yaşadığı dönemde ulemanın ortak tasavvurunun bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

65 Nuaymî, *ed-Dâris*, 1948, 1:295, 361.

66 Nuaymî, *ed-Dâris*, 1948, 1:126.

belirtmiş ve buradaki mansıplar ile mansıp sahiplerine ayrılan tahsisatlar hakkında detaylı bilgiler sunmuştur.⁶⁷ Aynı şekilde o, Vatiyye Zaviyesi'nin vakıflarından bahsederken zaviyenin vakfiyesini gördüğünü, görmüş olduğu tarihi de zikrederek belirtmiştir.⁶⁸ Düveyriyye Hankâhı'nın vakıf gelirleri arasında yer alan araziler hakkında verdiği uzun ve son derece detaylı bilgiler de yüksek ihtimalle Nuaymî'nin hankâhın vakfiyesini görmüş olduğuna ve söz konusu bilgileri doğrudan vakfiyeden aktardığına işaret etmektedir.⁶⁹ Bu açıdan Nuaymî'nin *ed-Dâris*'te bazı eğitim kurumlarının özellikle vakıfları hakkında ayrıntılı tasvirler sunmuş olması onun ya kurumların vakfiyelerini bizzat gördüğüne ya da vakfiyelerinden doğrudan alıntı yapan metinlere ulaştığına işaret etmektedir.

ed-Dâris'in kaynak değerini artıran bir diğer önemli nokta eğitim kurumlarının kitabelerine doğrudan referanslar içermesidir. Eğitim kurumlarının tarihini aydınlatmaya katkı sağlayan en önemli kaynak gruplarından biri kurumların kitabeleridir. Kitabeler özellikle kurumların vâkıfları, kuruluş tarihleri ve bazen de vakıfları hakkında en güvenilir kaynak gruplarının başında gelir. Nuaymî bazı eğitim kurumlarından bahsederken onların kitabelerini bizzat gördüğünü belirtmekte ve bu kitabelerden yaptığı alıntılarla özellikle medreselerin vâkıfları, kuruluş tarihleri ve vakıflarına dair bazı bilgileri zikretmektedir. Mesela o, Şâfiî Ekiziyye Medresesi'nin kitabesini gördüğünü belirtir ve kitabedeki bazı bilgileri doğrudan *ed-Dâris*'e taşır.⁷⁰ Aynı şekilde Hanefî medreseleri olan İkbâliyye ve Cevheriyye'nin de kitabelerini bizzat gördüğü anlaşılan Nuaymî kitabelerden hareketle medreselerin kuruluş tarihlerini ve vâkıflarını da *ed-Dâris*'te kaydeder.⁷¹ Diğer yandan Nuaymî'nin bunlar dışında bazı atama kayıtlarına *ed-Dâris*'te yer vermesi,⁷² kendi dönemine intikal eden vakıflara dair bazı fihristlere referansta bulunması⁷³ onun eğitim kurumlarına dair birtakım resmî evrakları da görmüş olabileceğini düşündürmektedir.

Bütün bunların dışında Nuaymî'nin en önemli kaynak grubunu şüphesiz kendisinden önce kaleme alınmış çok sayıda tarih, tabakat, terâcim, hıtat vb. türü eser oluşturmaktadır. Nuaymî'nin *ed-Dâris*'i telif ederken onlarca farklı müellif ve eserden istifade ettiği, eserin muhtevasında açık veya örtülü şekilde bulunan çok sayıda referanstan anlaşılmaktadır. Nuaymî *ed-Dâris*'in pek çok yerinde kendisinden istifade ettiği müelliflerin ve eserlerin isimlerini zikretmektedir. Kaynaklar üzerinde belirli kelimelerle tarama yapmaya

67 Nuaymî, *ed-Dâris*, 1948, 1:9-10.

68 Nuaymî, *ed-Dâris*, 1948, 2:204.

69 Nuaymî, *ed-Dâris*, 1948, 2:147-149.

70 Nuaymî, *ed-Dâris*, 1948, 1:166.

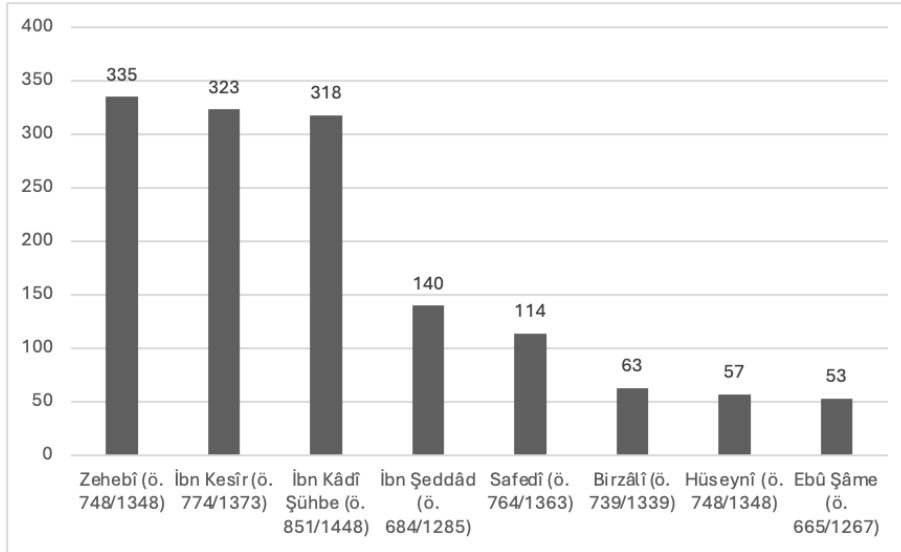
71 Nuaymî, *ed-Dâris*, 1948, 1:474, 499.

72 Nuaymî, Şâfiî fakih Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ali el-Mısırî'nin (ö. 751/1350) Devle'iyye Medresesi müderrisliğine atanmasın dair düzenlenen uzunca tevkîi büyük ölçüde alıntılanmıştır. bk. Nuaymî, *ed-Dâris*, 1948, 1:248-250.

73 Nuaymî Tuktâkiyye Medresesi'nin adına 820 (1417) yılında Dımaşk'taki vakıflara dair düzenlenen bir listede rastladığını belirtmektedir. bk. Nuaymî, *ed-Dâris*, 1948, 1:333.

imkân veren modern araçların yokluğunda Nuaymî'nin tek tek eğitim kurumlarıyla ilgili böylesine geniş bir malzemeyi sistemli bir şekilde bir araya getirebilmiş olması, onun kendi dönemine kadar telif edilmiş literatüre hakimiyetinin ve bu metinler üzerine yoğun mesaisinin açık bir göstergesidir.

Nuaymî'nin *ed-Dâris*'te istifade ettiği yüze yakın kaynağa ve bu kaynaklara kaç defa başvurduğuna bakıldığında bazı genelleyici istatistiklere ulaşmak mümkündür. Bu istatistikler çerçevesinde onun, Zehebî'nin (ö. 748/1348) başta *el-İber fî haberi men gaber* adlı tabakatı olmak muhtelif eserlerine 335, İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) başta *el-Bidâye ve'n-nihâye*'si olmak üzere çeşitli eserlerine 323, İbn Kâdî Şühbe'nin (ö. 851/1448) eserlerine 318, İbn Şeddâd'ın (ö. 684/1285) *el-A'lâkü'l-hatîre* adlı hıtat türü eserine 140, Safedî'nin (ö. 764/1363) tabakata dair eserlerine 114, Birzâlî'nin (ö. 739/1339) tarihine 63, Ebü'l-Mehâsin el-Hüseynî'nin (ö. 748/1348) Zehebî'nin *el-İber*'ine yazdığı zeyle 57 ve Ebû Şâme'nin (ö. 665/1267) tarih ve biyografik eserlerine 53 defa atıf yaptığı görülür. Nuaymî'nin bunlar dışında Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 654/1256) *Mir'âtü'z-zamân*'ı, İbn Hallikân'ın (ö. 681/1282) *Vefeyâtü'l-a'yân*'ı, İbn Şâkir el-Kütübî'nin (ö. 764/1363) *Fevâtü'l-Vefeyât*'ı, İsnevî'nin (ö. 772/1370) *Tabakâtü's-Şâfi'yye*'si, İbn Habîb el-Halebî'nin (ö. 779/1377), *Dürretü'l-eslâk fî târihi'l-Etrâk*'i, İbn Hicci'nin (ö. 816/1413) tarih ve hıtat eserleri ve Burhâneddin İbn Müflih'in (ö. 884/1479) Hanbelî tabakatı gibi yüzün üzerinde farklı eserden nakillerde bulunduğu görülmektedir. *ed-Dâris*'in kaynaklarına ilişkin bu veri her şeyden önce Nuaymî'nin başta Dimaşklı müelliflerin metinleri olmak üzere Şam ve Mısır bölgesinde telif edilmiş tarih ve biyografi eserlerini elinin altında bulundurduğunu ve *ed-Dâris* için bunları sistemli bir şekilde tasnif edip okuyarak notlandırıldığını göstermektedir.

Grafik 2: *ed-Dâris*'in Kaynakları ve Atıf Sayıları

ed-Dâris'in başlıca kaynakları, Nuaymî'nin eserini oluştururken özellikle Dimaşk ve çevresinde oluşan ilmi birikimi güçlü şekilde tevarüs ettiğini göstermektedir. Zira bu isimlerin tamamı ya Dimaşk'ta ya da Bilâdüşşam'ın diğer şehir ve bölgelerinde doğmuş, bununla birlikte ilmi kariyerlerini Dimaşk'ta geçirmiş isimlerdir. Her biri tarafından kaleme alınan tarih, tabakat, hıtat vb. farklı türdeki çok sayıda eser *ed-Dâris*'in temel kaynaklarını teşkil etmiş, bu metinlerden hareket eden Nuaymî de Dimaşk'ta eğitim kurumları çevresinde şekillenen ilmî-entelektüel hayatın bütüncül bir anlatısını ortaya koyma imkânı elde etmiştir.

Sonuç

İslam dünyasında vakıf temelli eğitim kurumlarının yaygınlaşmaya başladığı dönem 5./11. yüzyıldır. Irak ve Fars coğrafyasında ilk güçlü örneklerini verdiği kabul edilen bu gelenek, takip eden birkaç asır içerisinde İslam dünyasının hemen her bölgesine yayılmış, çok geniş coğrafyada farklı tiplerde sayısız eğitim kurumu ortaya çıkmıştır. Bu geleneğin büyük bir yaygınlık kazanarak kök saldığı, aynı zamanda en güzel örneklerini verdiği şehirler arasında Dimaşk dikkat çekici bir noktada bulunmaktadır. 4./10. yüzyılın sonu itibarıyla vakıf temelli eğitim kurumlarının ilk örneklerinin görüldüğü şehirde Selçuklu, Zengî, Eyyûbî ve Memlûk hakimiyetleri boyunca dârülkur'an, darülhadis, medrese, hankâh, ribat, zaviye, türbe, cami ve mescit gibi her biri ilimle iştigal eden zümrelere ev sahipliği yapan yüzlerce kurum vakfedilmiştir. İlmî hayatta ortaya çıkan bu kurumsallaşmaya tarihsel açıdan eşlik eden yerel tarih ve hıtat türü metinlerin telifi geleneği zaman içerisinde bu eğitim kurumlarının tarihini kaleme alan metinlerin telifini de beraberinde getirmiştir. Başka şehirlerde de örnekleri görülen tarih-tabakat-hıtat (topografya) türlerinin bir araya getirildiği bu telif türünün en güzel örneklerinden bazıları bünyelerinde Dimaşk'a da yer vermiş, ancak *ed-Dâris fî târihi'l-medâris* sadece Dimaşk'a odaklanan bütüncül yaklaşımla literatürde kendisine ayrıcalıklı bir yer edinmiştir.

Odağını Dimaşk'ı ve buradaki eğitim kurumlarını alan *ed-Dâris*, kaynakların kendisinden "Dimaşk tarihçisi" olarak bahsettiği Memlûkler'in son asrında yaşamış Nuaymî tarafından kaleme alınmıştır. İlmî kariyerinin tahsil ve tedris dönemlerinin neredeyse tamamını Dimaşk'ta geçiren, şehrin ilim ehline sunduğu geniş imkânlardan faydalanarak döneminin önde gelen alimlerinden dersler alan, ardından kendisi de şehrin ilmî-entelektüel hayatına hizmet edecek çok sayıda talebe yetiştiren ve aynı zamanda müderrisliğin yanında kadı naipliği gibi önemli görevler üstlenen Nuaymî, şehirdeki eğitim kurumları ve bu kurumların tarihlerine dair zengin bir kaynak havuzuna erişebilme imkânını kullanarak İslam eğitim kurumları tarihine dair eşsiz bir eser kaleme almıştır. Eğitim kurumlarının vakfiyeleri, kitabeleri, atama kayıtları gibi birtakım resmî belgeleri değerlendiren Nuaymî *ed-Dâris*'te asıl büyük katkıyı kendisine kadar gelen onlarca farklı türde yüze yakın kaynağı tarayıp bunlardan hareketle kurumlara dair güçlü anlatılar kurarak gerçekleştirmiştir.

ed-Dâris faal oldukları dönemde güçlü bir ilim geleneğine sahip Dımaşk'ın ilmî-entelektüel hayatını biçimlendiren eğitim kurumları hakkında oldukça geniş bilgiler sunmaktadır. Kurumların vâkıfları, kuruluş tarihleri, fizikî yapıları, vakıf gelirleri, buralarda görev yapan hocalar, idari kadrolar ve hizmetliler gibi birçok hususta zengin malumat içeren *ed-Dâris*, modern öncesi dönemde İslam eğitim tarihinin çok yönlü şekilde anlaşılması bakımından son derece önemlidir. *ed-Dâris*, eğitim kurumlarının fizikî yapıları, kuruluş ve işleyişleri hakkında formel bilgileri sistematik bir biçimde zikretmenin yanında özellikle bu kurumlarla ilişkili vâkıf, müteveli, müderris, şeyh gibi mansıp sahiplerinin biyografilerini de genişçe ele alarak adeta eğitim kurumları etrafında şekillenen hayatı bütün yönleriyle kayıt altına alma çabası olarak değerlendirilebilir. Nitekim *ed-Dâris*'in hacim itibarıyla büyük bir kısmının aslında biyografik malzemeden oluşması müellifi Nuaymî'nin eğitim kurumlarını merkeze alarak şehrin ilmî-entelektüel tarihinin güçlü bir anlatısını oluşturmaya çalıştığını göstermektedir.

Son olarak *ed-Dâris* modern dönem İslam eğitim tarihi üzerine çalışan müellifler için çeşitli konularda ve çok sayıda paha biçilemez veri sunmaktadır. *ed-Dâris*'e özellikle Dımaşk'tan hareketle İslam dünyasında eğitim kurumlarının işleyişi, müfredatı, personeli gibi çok farklı alanlarda oluşturulacak soru setleri ile yaklaşıldığında İslam ilim geleneğinin karanlıkta kalmış, yeterince işlenmemiş ya da birtakım yanlış değerlendirmelere konu olmuş meselelerine dair ufuk açıcı sonuçlara ulaşmak mümkündür.

Kaynakça

- Almevî, Abdülbâsî b. Mûsâ b. Muhammed. *Muhtasarı Tenbîhi't-tâlib ve irşâdi'd-dâris ilâ ahvâli dûri'l-Kur'ân ve'l-hadis ve'l-medâris* (nşr. Ârif Ahmed Abdülğanî). Dimaşk: Dâru Kinân; Daru Sa'deddin, 2013.
- Cennâbî, Hâşim Sâib Muhammed – Cebbûrî, Riyâd Sâlim Avvâd İbrahim. “en-Nuaymî ve kitâbuhû ed-dâris fî târihi'l-medâris”. *Mecelletü Câmî'ati Kerkük li'd-Dirâseti'l-İnsâniyye* 8/2 (2013): 191-217.
- Chamberlain, Michael. *Knowledge and Social Practice in Medieval Damascus: 1190-1350*. Cambridge: Cambridge University Press, 1994.
- Evtânî, Ahmed Muhammed. *Dimaşk fî'l-asri'l-Eyyûbî: Dirâse siyâsiyye iktisâdiyye ictimâ'iyye sekâfiyye*. 1. Basım. Dimaşk: et-Tekvîn, 2007.
- Gazzî, Necmüddin Muhammed b. Muhammed. *el-Kevâkibü's-sâire bi-a'yânî'l-mietî'l-âşire*. I-III, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlimiyye, 1418.
- Hizmetli, Sabri. “İbn Hicci”, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-hicci>, (Erişim 12.03.2025).
- Humphreys, R. Stephen. *İslam Tarih Metodolojisi: Bir Sosyal Tarih Uygulaması*. Çeviren Murtaza Bedir, Fuad Aydın. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2016.
- İbn Humejd, Muhammed b. Abdullah b. Hamîd en-Necdî. *es-Sühubü'l-vâbile alâ darâihî'l-Hanâbile* (nşr. Bekir b. Abdullah Ebû Zeyd, Abdurrahman b. Süleyman el-Useymin). I-III, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1996.
- İbn Tolun, Şemseddin Muhammed, ve Haskefi, Ahmed b. Muhammed b. el-Mellâ el-Halebî, *Müt'atü'l-ehzân mine't-temetü' bi'l-ikrân beyne terâcimi's-şüyûh ve'l-akrân* (nşr. Selâhaddin Halil e-Şeybânî el-Mevsîlî). I-II, Beyrut: Dâru Sâdır, 1999.
- İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed. *Şezerâtü'z-zeheb fî ahhâri men zeheb* (nşr. Abdülkadir Arnaût, Mahmûd Arnaût). I-X, Dimaşk: Dâru İbn Kesir, 1986-1993.
- Kireççi, Mehmet Akif. “İbn Atıyye el-Avfi”, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-atiyye-el-avfi> (09.02.2025).
- Makdisi, George. *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim*. Çeviren Ali Hakan Çavuşoğlu, Hasan Tuncay Başoğlu. İstanbul: Klasik Yayınları, 2012.
- Malatî, Zeynüddin Abdülbâsî b. Halil b. Şâhin. *er-Ravzü'l-bâsim fî havâdisi'l-umur ve't-terâcim* (nşr. Ömer Abdüsselam Tedmürî). I-IV, Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2014.
- Ma'ruf, Naci. *Medâris kable'n-Nizmiyye*. Bağdad: Matba'atü'l-Mecma'i'l-İlmiyyi'l-İrâkî, 1973.
- Midillî, Muhammet Enes. “İlim Kurumlarının Kenarda Kalmış Vazifeleri: Memlûk Kudüs'ünde Öğrenciler, Dervişler, Muîdler”. *Memlûkler Dönemi İlim Geleneği II* içinde, editörler Gürzat Kami, Mustafa Taş, İbrahim Enes Başdemir, 71-90. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi, 2024.
- Muhibbî, Muhammed Emin b. Fazlullâh b. Muhibbillâh ed-Dimaşkî. *Hulâsatü'l-eser fî a'yânî'l-karnî'l-hâdi aşer*. I-IV, Beyrut: Dâru Sâdır, 1284.
- Mustafa, Şâkir. *et-Târihü'l-arabî ve'l-müerrihûn*. I-IV, Beyrut: Dâru İlmi'l-Melâyîn, 1993.
- Müneccid, Selâhaddin. “el-Unvân fî zabti mevâlid ve vefeyâtî ehl'z-zamân li-müerrihi Dimaşk en-Nu'aymî”. *Mecelletü'l-Mecma'i'l-İlmî el-Arabî Dimaşk* 34/1 (1959): 204-207.
- Nuaymî, Abdülkâdir. *ed-Dâris fî târihi'l-medâris* (nşr. Ammâr Muhammed en-Nehhâr). Dimaşk: el-Hey'e-tü'l-Âmmeti's-Sûriyye li'l-Kitâb, 2014.
- Nuaymî, Ebü'l-Mefâhir Muhyiddin Abdülkâdir b. Muhammed b. Ömer. *ed-Dâris fî târihi'l-medâris* (nşr. Ca'fer el-Hasenî). I-II. Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1948.
- Nuaymî, Ebü'l-Mefâhir Muhyiddin Abdülkâdir b. Muhammed b. Ömer. *Dûru'l-Kur'ân fî Dimaşk* (nşr. Selâhaddin Münecid). Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Cedid, 1982.
- Nuaymî, Muhyiddin Abdülkâdir b. Muhammed b. Ömer b. Muhammed. *el-Unvân fî zabti mevâlidî ve vefeyâtî ehli'z-zamân* (nşr. Âtuf Yemenî Ahmed es-Seyyid). Kahire: Dâru'l-Kütüb ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 2025.
- Nuaymî, Muhyiddin Abdülkâdir. *el-Unvân fî zabti mevâlid ve vefeyâtî ehli'z-zamân*, Universitätsbibliothek Leipzig, nr. 847/1.

- Özaydın, Abdülkerim. “Târîhu Medîneti Dimaşk”, <https://islamansiklopedisi.org.tr/tarihu-medineti-dimask>, (Erişim 05.03.2025).
- Sehâvî, Şemsüddin Ebü'l-Hayr Muhammed b. Abdurrahman. *ed-Dav'u'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'*. I-XII, Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1412.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr. *Nazmü'l-ikyân fî a'yânî'l-a'yân* (nşr. Philip Khuri Hitti). Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1928.
- Tomar, Cengiz. “Nuaymî”, <https://islamansiklopedisi.org.tr/nuaymi>, (Erişim 29.01.2025).
- Yılmaz, Harun. *Zengî ve Eyyûbî Dimaşk'ında Ulema ve Medrese (1154-1260)*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2017.
- Yılmaz, Harun. “Zengî ve Eyyûbî Dönemi İlim Hayatının Kaynakları”. *Mısır'da Tarih Kaynakları ve Tarihçizim* içinde, editörler Halil İbrahim Erol, Büşra Sıdika Kaya, Abdülkadir Macit, 59-75. Ankara: İlem Yayınları, 2021.